

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ Ή ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ;

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ

doi: [10.12681/mnimon.401](https://doi.org/10.12681/mnimon.401)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ Χ. (1991). ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ. ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ Ή ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ; *Μνήμων*, 13, 231-254. <https://doi.org/10.12681/mnimon.401>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ

ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ: ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ 'Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ;

Οι εορτασμοί που οργανώνονται με άφορμή την επέτειο όρισμένων ιστορικών γεγονότων, χρησιμεύουν στα μέλη ή τουλάχιστον σε όρισμένες κατηγορίες από τα μέλη της κοινωνίας για να επιβεβαιώνουν την προσήλωσή τους στις αξίες που πραγματώθηκαν ή που επιχειρήθηκε να πραγματοποιηθούν στη διάρκεια των γεγονότων που εορτάζονται. 'Η λαμπρότητα και ή καθολικότητα των εορτασμών εξαρτάται από την απήχηση που διατηρούν οι αξίες αυτές στους κόλπους της εορτάζουσας κοινωνίας και από το αν άλλα, μεταγενέστερα, γεγονότα εξέφρασαν καλλίτερα τις ίδιες αξίες. Μεταβολές στις κοινωνικές σχέσεις, είναι δυνατό να μετατοπίσουν την εμφαση του εορτασμού προς νέες αξίες και να οδηγήσουν στην αποσιώπηση ακόμα και στην άρνηση των αρχικών αξιών.

Οι εορτασμοί για τα 200 χρόνια της Γαλλικής 'Επανάστασης δεν σημαίνουν λοιπόν απαραίτητα την προσήλωση των εορταζόντων στις ίδιες αξίες για τις οποίες αγωνίστηκαν οι Γάλλοι 'Επαναστάτες. 'Αποδεκτές κατ' αρχήν για τις άλλες κοινωνίες που, λόγω της παγκόσμιας ακτινοβολίας της, εορτάζουν και αυτές τη Γαλλική 'Επανάσταση οι αμφιβολίες αυτές μπορεί να ήχουν υπερβολικές προκειμένου για την ίδια τη γαλλική κοινωνία. 'Εντούτοις, όρισμένες «εορταστικές» έκδηλώσεις στη Γαλλία τον τελευταίο χρόνο ή τα τελευταία χρόνια —γιατί ή έμπορική εκμετάλλευση της επέτειου είχε αρχίσει πολύ πριν τον 'Ιανουάριο του 1989— ενισχύουν την άποψη ότι δεν βρισκόμαστε μπροστά σε μιὰ συνολική και ανεπιφύλακτη μέθεξη, αλλά σε ένα επίλεκτο εορτασμό που συνιστά μιὰ μεθερμηνεία της Γαλλικής 'Επανάστασης.

'Ανάμεσα στις ένδείξεις αυτές, που μπορεί εύκολα να τις αντιληφθεί και ο ξένος παρατηρητής, είναι το πλήθος των εκδόσεων —εκλαίκευτικά, ιστορικά πονήματα ή μυθιστορίες— οι οποίες προβάλλουν άτομα ή κοινωνικές ομάδες που ανήκουν ή υπερασπίστηκαν την κατάσταση πραγμάτων που ανέτρεψε ή 'Επανάσταση. Το φαινόμενο δεν είναι ολότελο νέο· υπήρξαν και άλλοτε εποχές άνθησης τέτοιων συγγραφών αν και όχι στην ίδια έκταση. 'Η διαφορά είναι ότι

τά βιβλία αυτά απευθύνονταν ανοικτά σέ όσους αμφισβητούσαν τήν 'Επανάσταση, ένώ οί σημερινοί συγγραφείς ισχυρίζονται ότι αποδέχονται τά κεκτημένα τής 'Επανάστασης. Θά μπορούσε ίσως κανένας νά μὴ θεωρήσει αὐτὴ τὴν ἐκδοτικὴ κίνηση σημαντικὴ ἔνδειξη, ὑπενθυμίζοντας τὴν ἐμπορικὴ σκοπιμότητα παρόμοιων δραστηριοτήτων. Οἱ εὐγενεῖς, οἱ ἀγρότες τής Βανδέας, οἱ ἄστοι ἀντίπαλοι τῶν 'Ιακωβίνων συνιστοῦν ἓνα λιγότερο τετριμμένο θέμα ἀπὸ τοὺς ἥρωες τής 'Επανάστασης καὶ προσφέρονται καλύτερα γιὰ μιὰ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία. 'Η ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι βάσιμη ἀλλὰ ἀνεπαρκής, γιατί οἱ δημόσιες δηλώσεις τῶν συγγραφέων αὐτῶν τῶν βιβλίων καθὼς καὶ ἄλλες ἐνδείξεις δείχνουν ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μὲ ἓνα πιὸ σύνθετο φαινόμενο, πού δὲν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ πρωτογενεῖς οἰκονομικὲς σκοπιμότητες. 'Η πολλαπλότητα τῶν κινήτρων γίνεται ἐμφανὴς στὰ περιοδικὰ τεύχη, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ καθημερινὸς τύπος συμμετέχει στὸν ἑορτασμὸ τής ἐπετείου καὶ στὴ σύνταξη τῶν ὁποίων συνεργάζονται ἐπώνυμοι ἱστορικοί¹. 'Η ἴδια διαπίστωση ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς εἰδικὲς ἐκπομπὲς τής τηλεόρασης, πού ἀποτελοῦν ἀρκετὰ ἀσφαλὴ ἔνδειξη, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά γιὰ τὸ τί μπορεῖ νά ἀποδεχθεῖ τὸ εὐρύτερο κοινὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιὰ τὸ ποιά εἰκόνα τής 'Επανάστασης θέλουν νά μεταδώσουν ὅσοι ἐλέγχουν οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ τὰ μαζικὰ μέσα ἐνημέρωσης.

Θά σταθῶ σέ δύο ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐκπομπὲς γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχω προσωπικὴ γνώση καὶ τὶς βρίσκω χαρακτηριστικὲς τῶν νέων ἀντιλήψεων γιὰ τὴν 'Επανάσταση. 'Η πρώτη εἶναι μιὰ τηλεοπτικὴ ὑπερπαραγωγή πού ἄρχισε νά προβάλλεται ὡς σειρά ἐπεισοδίων ἀπὸ τὸ μεγαλύτερης ἀκροαματικότητας κανάλι τής τηλεόρασης στὶς ἀρχὲς τοῦ 1989². 'Ο τίτλος τῆς ἦταν «La grande cabriole», πού θά μπορούσε νά ἀποδοθεῖ στὰ ἑλληνικὰ ὡς ἡ μεγάλη πιρουέτα, ἡ χορευτικὴ φιγούρα μὲ τὴν ὁποία ξεφεύγει κανεὶς —στὴν περίπτωσή τῆς τηλεοπτικῆς σειρᾶς μιὰ εὐγενής— μὲ χάρι ἀπὸ μιὰ δύσκολη κατάσταση. 'Η ἐπιλογὴ μιᾶς ἀριστοκράτισσας καὶ ἡ περιγραφή τῶν διαδοχικῶν τῆς προσαρμογῶν στὶς νέες καταστάσεις, πρῶτα στὴν ἐξορία, μετὰ στὴν περίοδο τοῦ Ναπολέοντα ὅταν οἱ εὐγενεῖς ἀρχίζουν νά ἐπιστρέφουν, πρὶν τὴν τελικὴ ἀποκατάστασή τους μὲ τὴν Παλινόρθωση, ἀποτελεῖ ἓνα πραγματικὸ εὕρημα πού μᾶς ἐπιτρέπει νά δοῦμε γνωστὰ γεγονότα ἀπὸ μιὰ ἀσυνήθιστη σκοπιά. Αὐτὸ πού μᾶς ἀφήνει σκεπτικοὺς εἶναι ἡ πλήρης ἀντιστροφή ἐνὸς μανιχαϊστικοῦ σχήματος, ὅπου οἱ καλοὶ εἶναι οἱ πλήρεις ἀνοχῆς, ἐμποτισμένοι ἀπὸ τὰ Φῶτα εὐγενεῖς καὶ οἱ κακοὶ οἱ

1. Γνωρίζω τὰ τεύχη τῶν ἐφημερίδων *Quotidien de Paris* καὶ *La Croix*. Τὸ πιὸ φιλόδοξο ἐγχείρημα ἦταν ἡ εἰδικὴ μηνιαία ἐκδόσις τῆς ἐφημερίδας *Le Monde* μὲ τὸν τίτλο *Le Monde de la Révolution française*. Τὸ δεύτερο μέρος αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως εἶχε τὸν ἀπὸ ἰδεολογικὴ ἀποψη χαρακτηριστικὸ γιὰ τὶς σημερινὲς ἀντιλήψεις τίτλο τῆς *Εφημερίδας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων*.

2. Μεταδόθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1989 ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ τηλεόραση μὲ τὸν τίτλο ἡ ἄλλη ὄψη τῆς *Επανάστασης*.

άστοι —δειλοί, δογματικοί, γεμάτοι οήση και ύποκρισία— μαζί με τους αγρότες, που παρουσιάζονται φιλόδοξοι και χυδαίοι.

Το δεύτερο τηλεοπτικό παράδειγμα αφορά μιὰ τηλεοπτική σειρά σέ ιδιωτικό κανάλι τῆς τηλεόρασης με τὸ γενικό τίτλο «Τὰ μισοφόρια τῆς Ἐπανάστασης». Ἐδῶ με πρόφαση τὴν προβολή τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀντὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων σκιαγραφοῦνται με ἀρκετὴ ποιητικὴ ἄδεια τὰ ἐρωτικά παρασκήνια τῆς Ἐπανάστασης. Ἀς σταθοῦμε λίγο στὸ ἐπεισόδιο ποὺ κάλυπτε τὴν ὑποτιθέμενη σεξουαλικὴ ζωὴ τοῦ Μαρά. Βρίσκουμε πάλι δύο ἀντιθετικούς πόλους. Τὸ καλὸ τὸ ἐκπροσωπεῖ ἡ δολοφόνος τοῦ Μαρά, ἡ Charlotte Corday, εὐγενικῆς καταγωγῆς, δημοκρατικῶν ὑποτίθεται πεποιθήσεων, ποὺ ἐμφανίζεται νὰ ὠθεῖται στὴν πράξη τῆς ἀπὸ πολιτικὰ κίνητρα. Εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἐναντίον τῶν τρομοκρατικῶν πρακτικῶν ὡς μέσου γιὰ τὴν πραγμάτωσή της καὶ ἀρνεῖται τὸ ἐφικτὸ σημαντικῶν πολιτικῶν ἀλλαγῶν σέ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Ἄν οἱ ἀτομικὲς ἐνέργειες τῆς Charlotte Corday ἀνάγονται στὸ ἐπεισόδιο σέ γενικὲς πολιτικὲς κατηγορίες, οἱ πολιτικὲς πράξεις τοῦ Μαρά ἀποδίδονται σέ προσωπικὰ χαρακτηριστολογικὰ στοιχεῖα. Ὁ ἀποτυχημένος ἰατρός εἶναι παθιασμένος με τὴν ἀνατομία καὶ αὐτὴ τοῦ ἡ ἐνασχόληση δὲν ἀπορρέει ἀπὸ μιὰ ὀρθολογικὴ ἀντίληψη, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ διαστροφή ποὺ ἐκδηλώνεται με ποιητικὴ ἄδεια καὶ στὴν ἐρωτικὴ τοῦ ζωῆ. Οἱ ἐκτελέσεις τῆς περιόδου τῆς Τρομοκρατίας εἶναι ἡ προβολὴ στὸ δημόσιο ἐπίπεδο αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἰδιωτικῆς διαστροφῆς. Νὰ πῶς περιγράφει τὶς προθέσεις τοῦ ὁ σκηνοθέτης τῆς τηλεταινίας σέ δηλώσεις τοῦ στὸν τύπο: «Γίνεται δεκτὸ ὅτι ὁ Μαρά ἔστειλε στὴ λαιμητόμο χιλιάδες ἀνθρώπους καὶ δὲν θέλουμε νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν προσωπικότητα στὴν καθημερινότητά της. Ὑπάρχει ἡ ἰδεολογικὴ εἰκόνα τοῦ Μαρά ποὺ ἀποδοκιμάζεται ἀπὸ τὴ δεξιὰ καὶ ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἀριστερὰ ὁ πατέρας τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελς. Κινηθήκαμε ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δύο θεωρήσεις»³.

Δὲν μπορῶ νὰ ὑπολογίσω πόσες εἶναι οἱ καινοφανεῖς, ἀρνητικὲς γιὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ τοὺς πρωτεργάτες της ἀπεικονίσεις καὶ πόσες ἐξακολουθοῦν νὰ δίνουν τὴν παραδοσιακὴ θετικὴ εἰκόνα. Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι ἡ νέα ἀναπαράσταση ὑπάρχει, καὶ ὅτι ἡ ἀπήχυσή της δὲν περιορίζεται, ὅπως ἄλλοτε, σὲ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς δυνάμεις ποὺ ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τοὺς ἡττημένους τῆς Ἐπανάστασης. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἀποδοχὴ τῆς νέας εἰκόνας τῆς Ἐπανάστασης ὀφείλεται σέ μετατοπίσεις βαθύτερων κοινωνικῶν ἰσορροπιῶν. Ὅμως, ἀνάμεσα στὰ δυὸ αὐτὰ ἐπίπεδα δὲν ὑπάρχει μιὰ ἄμεση, αὐτόματη σχέση. Διαμεσολαβοῦν οἱ διανοούμενοι, ποὺ με τὴν ἐργασία τους συντελοῦν στὴ διαμόρφωση τῆς νέας εἰκόνας τοῦ παρελθόντος, νομιμοποιοῦν τὴν ἀποδοχὴ της, ἀλλὰ ταυτόχρονα συνδιαμορφώνουν καὶ νομιμοποιοῦν τὶς κοινωνικὲς ἀλλαγές ποὺ ἀπαιτοῦν τὴ νέα ἀναπαράσταση τοῦ παρελθόντος.

3. Βλέπε ἐφ. *Le Figaro*, 13-14.5.1989.

‘Από αυτή τη συλλογική διαδικασία κατασκευής μιᾶς νέας αντίληψης για τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση θὰ προσπαθήσω νὰ ἀπομονώσω καὶ νὰ ἐκτιμήσω τὴν ιδιαίτερη συμβολὴ τῶν ἱστορικῶν.

Ἡ ἀρχὴ τῆς διαφοροποίησης τῆς εἰκόνας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴ σύγχρονη Γαλλία ἀνάγεται συνήθως στὰ 1965 καὶ ἀποδίδεται στὸ βιβλίο τῶν François Furet καὶ Denis Richet μὲ τίτλο «Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση»⁴. Ὡς τότε στὴν ἀκαδημαϊκὴ ἱστοριογραφία ἐπικρατοῦσε αὐτὸ ποὺ ὁ Φυρὲ ὀνομάζει «μαρξιστικὴ κοινὴ» [la vulgate marxiste] τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ ποὺ διατυπώθηκε σὲ διαδοχικὲς προσεγγίσεις ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Alphonse Aulard, ποὺ ἔγινε ὁ πρῶτος κάτοχος τῆς ἑδρας τῆς ἱστορίας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴ Σορβὼν τὸ 1889, ὡς τὸ σύγχρονό μας Albert Soboul, περνώντας ἀπὸ τὸν Albert Mathiez καὶ τὸν Georges Lefebvre. Ὁ προσδιορισμὸς «κοινὴ» γι’ αὐτὸ τὸ ἱστοριογραφικὸ ρεῦμα θὰ μπορούσε νὰ γίνει ἀποδεκτὸς, ἐνῶ τὸ ἐπίθετο «μαρξιστικὴ» τὸ χαρακτηρίζει ἀνακριβῶς, γιατί δὲν περιλαμβάνει μόνο μαρξιστὲς ἱστορικούς. Ἡ «κοινὴ» αὐτὴ δέχεται ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἦταν μία ἀστικὴ ἐπανάσταση, ποὺ ὀφείλετο στὴν ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς φεουδαλικὲς πολιτειακὲς δομὲς καὶ στὴν ἀνάπτυξη καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς καὶ ἡ ὁποία εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ θέσπιση ἀστικῶν θεσμῶν καὶ τὴν πλήρη ἐπικράτηση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Οἱ μεταβολὲς αὐτὲς κρίνονται συνολικὰ ὡς θετικὲς· ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἀντιμετωπίζεται ὡς ἓνα σύνολο καὶ ἀποκρούεται ἡ ἀπομόνωση καὶ καταδίκη ἀρνητικῶν φαινομένων. Ἡ περίοδος τῆς Τρομοκρατίας γίνετα ἀποδεκτὴ ὡς μία ἀναγκαία φάση ποὺ ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τίς περιστάσεις, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ σύμπτωση τῆς ἐσωτερικῆς ἀντίδρασης καὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου μὲ τὴν παράλληλη ἐξωτερικὴ ἀπειλή. Ἡ Ἐπανάσταση ἀνοίγει τὴ σύγχρονη ἐποχὴ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ μηχανισμὸς ποὺ τὴν προκάλεσε μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ νέα ἐπανάσταση ποὺ θὰ ὑπερβεῖ τὸ σύστημα κοινωνικῶν σχέσεων ποὺ ἐγκαθίδρυσε ἡ Ἐπανάσταση μητέρα. Γιὰ τοὺς μαρξιστὲς ποὺ γράφουν μετὰ τὸ 1917 ἡ κόρη τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης εἶναι ἡ Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση τῆς Ρωσίας.

Τὸ βιβλίο τῶν Φυρὲ καὶ Ρισὲ εἰσάγει σὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα δύο βασικὲς τροποποιήσεις. Ἡ πρώτη εἶναι ἡ κατάρτιση τῆς Ἐπανάστασης σὲ τρεῖς ξεχωριστὲς ἐπαναστάσεις, σὲ μιὰ ἐπανάσταση τῶν εὐγενῶν ἐναντίον τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, τῶν ἀστῶν ἐναντίον τῆς φεουδαρχίας καὶ τέλος τῶν ἀγροτῶν ἐναντίον τῶν φεουδαρχῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς μεγάλης γενικῆς ἰδιοκτησίας. Διάρκισις περισσοτέρων μερικῶν ἀντιθέσεων ὑπάρχει ἤδη στὸ ἔργο τοῦ Georges Lefebvre, ἀλλὰ ἐκεῖ οἱ ἐπὶ μέρους ἐπαναστάσεις, μαζὶ καὶ τὸ κίνημα τῶν ξεβράκωτων, συγχωνεύονται καὶ δίνουν τὴ μιὰ ἀστικὴ ἐπανάσταση. Στους Φυρὲ καὶ Ρισὲ τὰ τρία

4. F. Furet καὶ D. Richet, *La Révolution française*, Παρίσι 1965. Χρησιμοποίησα τὴν ἔκδοση τοῦ 1973.

φαινόμενα διατηρούν την αὐτονομία τους, πράγμα πού ἐπιτρέπει νὰ ἀξιολογηθῶν μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ἡ σημασία τῆς διάκρισης φαίνεται στὸ δεύτερο νεωτερισμὸ τῶν συγγραφέων: Ἡ κληρονομιά τῆς 'Επανάστασης δὲν θεωρεῖται ἐνιαία καὶ θετική. Ὑπάρχει ἡ «εὐτυχισμένη χρονιά», πού ἀνοίγει τὸ φθινόπωρο τοῦ 1789 μὲ τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτηση τῶν φιλελεύθερων εὐγενῶν σὲ συνεργασία μὲ τοὺς μετριοπαθεῖς ἀστούς καὶ ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὴν ἐκτροπὴ τῆς 'Επανάστασης ἀπὸ τὸ 1791 καὶ ἔπειτα, στὴν ὁποία ὁδηγεῖ ἡ «ἐπαναστατικὴ πλειοδοσία» τῶν ριζοσπαστικότερων ἀπὸ τοὺς ἀστούς. Δίπλα σὲ αὐτὲς τὶς δύο σημαντικὲς καινοτομίες ὑπάρχουν ἡσσονες ἀλλαγές κυρίως μὲ τὴ μεγαλύτερη ἔμφαση στὰ πολιτισμικὰ φαινόμενα, πού ἀντιμετωπίζονται αὐτὰ καθ' αὐτὰ καὶ ὄχι παρεμπιπτόντως, καθὼς καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ γραπτοῦ λόγου ἀπὸ στατιστικὲς καὶ εἰκόνες. Ἐμφανὲς εἶναι ἐπίσης ἡ τάση ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῶν γεγονότων στὴ χρονολογικὴ τους σειρὰ καὶ ἡ ὀργάνωση τῆς ὕλης γύρω ἀπὸ θεματικὰ κέντρα βάρους, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτυγχάνεται μιὰ ἐνότητα στὴν ἔκθεση τοῦ ὕλικου.

Οἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη ἱστοριογραφία διευρύνονται καὶ οἱ διαφορὲς ὁργανώνονται σὲ μιὰ ριζικὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης στὰ ἄρθρα πού δημοσιεύει ὁ Φυρεῖ γιὰ νὰ ἀπαντήσῃ στὴν κριτικὴ πού ἀσκεῖται στὸ βιβλίο τοῦ 1965⁵. Ἡ κριτικὴ ἐμφανίζεται καθυστερημένα μετὰ τὸ 1968, ὅταν ἀκριβῶς τὸ βιβλίο τῶν Φ.-Ρ. ἀρχίζει νὰ προβάλλεται ὡς μιὰ ἐναλλακτικὴ στὴν «κοινὴ μαρξιστικὴ» ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης. Ἡ συνολικὴ ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης πού διατυπώνει ὁ Φυρεῖ στὰ ἀπαντητικὰ του ἄρθρα, τῶν ὁποίων ἡ συγγραφὴ κλιμακώνεται ἀπὸ τὸ 1971 ὡς τὸ 1978, στηρίζεται σὲ δύο βάσεις: σὲ μιὰ κοινωνικὴ ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης καὶ σὲ μιὰ θεωρίαν τῆς λειτουργίας τῆς λέσχης τῶν Ἰακωβίνων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς δυναμικῆς τῆς πολιτικῆς ζωῆς στὴν περίοδο τῆς Τρομοκρατίας. Καὶ τὶς δύο βάσεις ὁ Φυρεῖ δὲν τὶς κατασκευάζει μόνος του, ἀλλὰ τὶς δανεῖζεται ρητὰ ἀπὸ προηγούμενους θεωρητικούς τῆς 'Επανάστασης, συνδυάζοντάς τες ὅμως γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐνιαῖο σύστημα.

Τὴν κοινωνικὴν σημασίαν τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης ὁ Φυρεῖ τὴ δανεῖζεται ἀπὸ τὸν Alexis de Tocqueville. Εὐγενής, γερουσιαστὴς ἐπὶ τῆς Μοναρχίας τοῦ Ἰουλίου καὶ ὑπουργὸς σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις τοῦ Κόμματος τῆς Τάξης στὴ διάρκεια τῆς βραχύβιας Β' Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ὁ Τοκβίλ ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του στὴ μελέτη τῶν καταβολῶν, τῆς λειτουργίας καὶ τοῦ μέλλοντος τῶν σύγχρονων του δημοκρατιῶν⁶. Ὁ Τοκβίλ δὲν ἦταν ἱστορι-

5. F. Furet, *Penser la Révolution française*, Παρίσι 1978. Παραπέμπω στὴν ἔκδοση τῆς σειρᾶς folio/histoire τοῦ Gallimard, Παρίσι 1988.

6. A. de Tocqueville, *La démocratie en Amérique*, 2 τόμοι, Παρίσι 1835 καὶ 1837. Χρησιμοποίησα τὴν ἔκδοση Laffont, Παρίσι 1986. Τοῦ ἴδιου, *L' Ancien Régime et la Révolution*, Παρίσι 1856. Χρησιμοποίησα τὴν ἔκδοση τοῦ Flammarion, Παρίσι 1988.

κός, στρόχος του δὲν ἦταν ἡ ἑρμηνεία τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ ἡ ἀνέυρεση κλειδιῶν ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ἀναλύσει τίς σύγχρονές του καταστάσεις καὶ νὰ προβλέψει τὴν ἐξέλιξή τους. Ἀπὸ τὸν Τοκβίλ ὁ Φυρὲ παίρνει τὴ θέση τῆς συνέχειας μεταξὺ Παλαιοῦ Καθεστῶτος καὶ Ἐπανάστασης. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ὁ ἐξαστισμὸς τῶν βασικῶν κοινωνικῶν σχέσεων εἶχε συντελεσθεῖ κάτω ἀπὸ τὸ Παλαιὸ Καθεστῶς ὡς συνέπεια τῆς συγκεντρωτικῆς διοικητικῆς πολιτικῆς. Ἡ Ἐπανάσταση συνέχισε καὶ ἐνέτεινε αὐτὴ τὴ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ εἶναι ἡ συνέχεια καὶ τὸ ἐπιστέγασμά του. Ἡ τομὴ δὲν βρίσκεται στὸ ἐπίπεδο τῆς οἰκονομίας καὶ τῶν βασικῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἀλλὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς. Γιατὶ ἡ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ τῆς Μοναρχίας καταστρέφοντας τίς προηγούμενες μερικές καὶ παράλληλες κοινωνικὲς ἱεραρχίες (εὐγενεῖς - ὑποτακτικοί, συντεχνίες, ἐπιμελητήρια, τοπικὰ κοινοβούλια, ὅπως ἀποκαλοῦντο τὰ κύρια δικαστήρια τοῦ παλαιοῦ καθεστῶτος, κοινότητες, κ.λ.π.) κατέτμησε τὴν κοινωνία σὲ ἀνεξάρτητες μονάδες ποὺ συνδέονται στὰ πλαίσια νέων κοινωνικῶν συνόλων, τίς σύγχρονες τάξεις, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐκφραστοῦν μὲ ἀνάλογους θεσμοὺς στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἡ πολιτικὴ ἀλλαγὴ, ἡ δημιουργία τῶν νέων πολιτικῶν θεσμῶν ἦλθε, γιατί εἶχαν συντελεσθεῖ σημαντικὲς μεταβολὲς στὶς ἀντίληψεις τῶν συγχρόνων μὲ τὴ διάδοση τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος, ποὺ συγκροετο μὲ τὸ ἀριστοκρατικὸ πνεῦμα. Ἡ Ἐπανάσταση λοιπὸν ἦταν μιὰ πολιτικὴ ἀλλαγὴ ποὺ ὀφείλετο σὲ ἰδεολογικὰ αἷτια, τὰ ὁποῖα αὐτονομήθηκαν μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη συγκυρία καὶ πραγματοποιήθηκε πάνω σὲ μιὰ σταθερὴ κοινωνικὴ βάση. Αὐτὸ εἶναι τὸ τελικὸ συμπέρασμα ποὺ κρατᾷ ὁ Φυρὲ ἀπὸ τὸν Τοκβίλ⁷. Ταυτόχρονα ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερα σὲ αὐτὸν τὴν ἀποδέσμευση τῆς ἀντίληψής του γιὰ τὴν Ἐπανάσταση ἀπὸ τὸ προϊόν τῆς συνείδησης τῶν συγχρόνων της. Ἐαυαβρίσκει δηλαδὴ στὸν Τοκβίλ ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα στοιχεῖα ποὺ κρατᾷ ἀπὸ τὸν Μάρξ, δηλαδὴ τὴν κρίση ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἀπαραίτητα ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδιώκουν.

Ἄν λοιπὸν τὰ γεγονότα τῆς Ἐπανάστασης ἐκτυλίσσονται σὲ ἓνα ἐπίπεδο αὐτονομημένο σὲ σχέση μὲ τὴν ὕλική βάση τῆς κοινωνίας, στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς, τότε χρειάζονται ἓνα ἰδιαίτερο σύστημα ἑρμηνείας ποὺ νὰ ἀναφέρεται εἰδικὰ στὸ ἐπίπεδό τους, ἂν δὲν πρόκειται νὰ καταφύγουμε, ὅπως πράγματι ἀρνεῖται νὰ τὸ κάνει ὁ Φυρὲ σὲ προσωποπαγεῖς χαρακτηρισολογικὲς ἑρμηνείες. Αὐτὸ τὸ σύστημα ἑρμηνείας τῶν πολιτικῶν γεγονότων ὁ Φυρὲ θεωρεῖ ὅτι τὸ βρίσκει στὸ ἔργο τοῦ Augustin Cochin⁸.

Ὁ ἱστορικὸς Ὁγκυστέν Κοσέν κατήγετο ἀπὸ μιὰ οἰκογένεια μὲ παράδοση στοὺς κύκλους τοῦ καθολικοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸν ὁποῖο τὸν ἐντάσσει ὁ Φυρὲ. Ὁ

7. F. Furet, *Penser...*, 246-249.

8. ὁ.π., 52-53.

καθολικός σοσιαλισμός στη Γαλλία μετά τα μέσα του 19ου αιώνα επιδίωκε να λύσει το κοινωνικό πρόβλημα με την οργανωμένη φιλανθρωπία και με την ήθικη διαπαιδαγώγηση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ώστε αυτά να αποδεχθούν την ισχύουσα τάξη πραγμάτων. Ο Κοσέν ασχολήθηκε με ό,τι θεωρούσε ως την κεντρική περίοδο της Έπανάστασης, την περίοδο της Τρομοκρατίας, και προσπάθησε να ερμηνεύσει την ακατάσχετη δυναμική των πολιτικών γεγονότων, τις αλληλεπάλληλες έσωτερικές συγκρούσεις και έκκαθάρσεις μεταξύ των επαναστατών⁹. Η άποψή του ήταν ότι με την Έπανάσταση επικράτησε σέ έθνικό επίπεδο ένας τύπος οργάνωσης που ήταν ήδη διαδεδομένος, σέ τοπική κλίμακα, στη διάρκεια του Παλαιού Καθεστώτος: οί sociétés de pensée, όρος που θά μπορούσε να αποδοθεί στα έλληνικά ως πνευματικές εταιρείες. Η έννοια καλύπτει τις διάφορες λέσχες, τις τοπικές ακαδημίες, τις λογοτεχνικές εταιρείες, τις τεκτονικές στοές κλπ., που πολλαπλασιάστηκαν στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα και των οποίων τα μέλη συζητούσαν διάφορα κοινωνικά, οικονομικά, επιστημονικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Τα μέλη των εταιρειών διαλέγοντο σάν ίσα άτομα, απογυμνωμένα από κάθε διαφοροποιητικό στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας, με στόχο την έκφραση όμόφωνης γνώμης πάνω στο θέμα που κάθε φορά τα άπασχολεί, άδιάφορο ποιό ήταν το περιεχόμενο αυτής της γνώμης. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ή όμόφωνη γνώμη των πνευματικών εταιρειών, ή «φιλοσοφία» κατά τον Κοσέν, άπλώθηκε και κάλυψε όλη την κοινωνία. Στη διάρκεια της Έπανάστασης ή λέσχη των Ίακωβίνων ήταν ή σέ έθνικό επίπεδο όλοκληρωμένη μορφή του πρότυπου των πνευματικών εταιρειών. Όπως συνέβαινε με τα μέλη των πνευματικών εταιρειών, έτσι και στη δημοκρατία οί πολίτες θεωρούνται ίσοι, με άφαίρεση όλων των πραγματικών στοιχείων που τους διαφοροποιούν στην πραγματικότητα. Αυτή ή φανταστική ισότητα λειτουργεί σέ ένα είδικά έπινοημένο επίπεδο, στην πολιτική. Στην πολιτική αυτό που ζητείται από το λαό δέν είναι να έκφράσει τα ιδιαίτερα συμφέροντά του, αλλά να συναινέσει. Με την ψήφο του επικυρώνει απόψεις που έχουν προκατασκευασθεί έν άγνοία του. Η δημοκρατία άποτελεϊ μία άλλοτρίωση του ατόμου στην κοινωνία, ανάλογη με την άλλοτρίωση στη θρησκεία. Για να συμμετάσχει ό λαός στη λειτουργία αυτού του άλλοτρωτικού συστήματος χρειάζεται τη διαμεσολάβηση των είδικών, των πολιτικών.

9. A. Cochin και C. Charpentier, «La campagne électorale en Bourgogne», στο περιοδικό *L'Action française*, άρ. 129 (1904).

A. Cochin, *La crise de l'histoire révolutionnaire*, Taine et M. Aulard, Παρίσι 1909.

—, *La mystique de la libre pensée*, Παρίσι 1920.

— και C. Charpentier, *Les actes du gouvernement révolutionnaire*, Παρίσι 1920.

—, *Les sociétés de pensée et la démocratie, études d'histoire révolutionnaire*, Παρίσι 1922.

—, *La Révolution et la libre pensée*, Παρίσι 1924.

—, *Les sociétés de pensée et la Révolution en Bretagne*, Παρίσι 1925.

Ἵπάρχει λοιπὸν στὸ κέντρο τοῦ συστήματος ἓνας μηχανισμὸς ποὺ διέπεται ἀπὸ τὶς δικές του νομοτέλειες. Ἀποστολὴ τοῦ μηχανισμοῦ εἶναι νὰ κατασκευάζει καὶ νὰ ἐπιβλέπει τὴ διατήρηση τῆς συναίνεσης. Ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ συναίνεση, μετατοπίσεις τοῦ κέντρου τῆς ὁμοφωνίας, ὁδηγοῦν στὴν ἐξουδετέρωση ὧσων δὲν θέλουν νὰ προσαρμοσθοῦν. Οἱ ἐκκαθαρίσεις τοῦ πολιτικοῦ προσώπου ἀνήκουν στὸν τρόπο λειτουργίας τοῦ κεντρικοῦ μηχανισμοῦ, αὐτοὶ ποὺ κινοῦν τὰ νήματα εἶναι μὲ τὴ σειρά τους μαριονέτες.

Ὁ Φυρὲ ἀποδέχεται αὐτὴ τὴν ἀνάλυση τοῦ Κοσέν, θεωρεῖ ὅμως ὅτι δὲν ἐξέτασε τὴν ἐκδοχὴ τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας ποὺ προτάθηκε ὡς ἐναλλακτικὴ λύση, οὔτε τοὺς λόγους ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἐπικράτηση τῆς Ἰακωβινικῆς ἐκδοχῆς τῆς ἄμεσης δημοκρατίας. Γιὰ νὰ ἐκφραστοῦμε μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ πρώτου του βιβλίου, προσάπτει στὸν Κοσέν ὅτι δὲν μελέτησε τοὺς λόγους ποὺ ἔκαναν νὰ τελειώσει τραγικά, μὲ τὴν ἐκτροπὴ στὴ δημοκρατικὴ πλειοδοσία ἢ εὐτυχισμένη χρονιά τῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ Κοσέν εἶναι μία προσωπικὴ ἀνακάλυψη τοῦ Φυρὲ καὶ ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς δύο θεωρητικούς τῆς Ἐπανάστασης, τοῦ σύγχρονου, καὶ ἐκείνου τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα εἶναι ἄμεση. Ἀνάμεσα ὅμως στὸν Τοκβίλ καὶ στὸν Φυρὲ μεσολάβησαν πολλοὶ συνεχιστὲς τοῦ Τοκβίλ στοὺς ὁποίους ὁ Φυρὲ δὲν ἀναφέρει ποτέ. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἢ μελέτη γιὰ τὸν Τοκβίλ ἀποτελεῖ συμβολὴ σὲ τιμητικὸ τόμο ἀφιερωμένο σὲ ἓνα μεγάλο μελετητὴ τοῦ συγγραφέα τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος καὶ τῆς Ἐπανάστασης, στὸν Raymond Aron¹⁰. Καὶ ὅμως ὁ Ἀρόν δὲν ἐμφανίζεται οὔτε σὲ μία ὑποσημείωση. Θὰ προσπαθήσω λοιπὸν νὰ ἀνιχνεύσω τοὺς ἄμεσους προδρόμους τοῦ Φυρέ, γιὰτὶ ἡ ἐξακρίβωσή τους θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὶς προθέσεις του. Νομίζω ὅτι ὁ Ἀρόν δὲν ἦταν ὁ μόνος ποὺ ὁδήγησε τὸν Φυρὲ στὸν Τοκβίλ. Μεσολαβεῖ ἓνας ἄλλος ἱστορικὸς στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ὁποίου στὴ Γαλλία συνέβαλε ὁ Ἀρόν. Πρόκειται γιὰ τὸν Πολωνοεβραῖο ἱστορικὸ Jacob Laim Talmon, ποὺ στὴν διάρκεια τοῦ τελευταίου πολέμου κατέφυγε στὴν Ἀγγλία, ὅπου ἐκπύνησε μιὰ διδακτορικὴ διατριβὴ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἁγγλοῦ ἱστορικοῦ Alfred Cobban¹¹. Στόχος τοῦ Ταλμόν ἦταν νὰ μελετήσει τὶς ἱστορικὲς καταβολές τῆς σύγχρονης ὀλοκληρωτικῆς δημοκρατίας, ποὺ στηρίζεται στὸ ἀξίωμα τῆς μιᾶς καὶ μοναδικῆς πολιτικῆς ἀλήθειας καὶ ποὺ ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία τῆς πολιτικῆς πάνω στὸ σύνολο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ὁ Ταλμόν πίστευε ὅτι ἓνα τέτοιο καθεστῶς ἐνὸς ἀποκλειστικοῦ τρόπου κοινωνικῆς ὑπαρξῆς, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸς τείνει πρὸς τὴ μεγιστοποίηση τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀσφάλειας εἶναι ἀσυμβίβαστο μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Τὶς ρίζες τῶν σύγχρονων ὀλοκληρωτικῶν δημοκρατιῶν πί-

10. F. Furet, «Tocqueville et le problème de la Révolution française», στὸ *Mélanges Aron: Science et conscience de la société*, Παρίσι 1971, 309-343.

11. J.-L. Talmon, *The Rise of Totalitarian Democracy*, Λονδίνο 1952. Χρησιμοποίησα τὴ γαλλικὴ μετάφραση μὲ τίτλο *Les origines de la démocratie totalitaire*, Παρίσι 1966.

στευε ότι τις εντόπισε στην πολιτική φιλοσοφία του ΙΗ' αιώνα. 'Ο επόμενος σταθμός στην πορεία προς τον ολοκληρωτισμό ήταν ο ιακωβινικός αὐτοσχέδιασμός στη διάρκεια τῆς Τρομοκρατίας καὶ ἡ θεωρία ἀποκρυσταλλώθηκε με τὸν Baboeuf. Οἱ προπάτορες τῆς ολοκληρωτικῆς δημοκρατίας εἶναι με τὴ σειρά Ρουσώ, Ροβεσπιέρος, Μπαμπέφ. 'Η ολοκληρωτικὴ δημοκρατία προέρχεται ἀπὸ τὴ σύνθεση τῆς ιδέας τῆς φυσικῆς τάξης με τὴ ρουσσοικὴ ιδέα τῆς γενικῆς βούλησης, πού μετατρέπει τὸν ὀρθολογισμό σὲ πίστη¹².

Περιορίζοντας τὴν ἀνάλυσή του στὸ ἐπίπεδο τῶν φιλοσοφικῶν ιδεῶν πού τις θεωροῦσε ὡς τὸ αἶτιο τῶν πολιτικῶν ἀλλαγῶν, ὁ Ταλμόν θυμίζει τὴν προσέγγιση τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης ἀπὸ τὸν Τοκβίλ. Στὸ βιβλίο του πρότασε μάλιστα ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Τοκβίλ, στὸ ὁποῖο ὁ θεωρητικὸς τοῦ 19ου αἰώνα προφητεῖ μιά ἀποκαλυπτικὴ εἰκόνα ολοκληρωτικῆς δημοκρατίας. Στὸ ἔργο τοῦ Ταλμόν ὁ Τοκβίλ διασταυρώθηκε με τὴν ἀγγλικὴ παράδοση τῆς κριτικῆς στὴ Γαλλικὴ 'Επανάσταση. 'Η παράδοση αὐτὴ ξεκίνησε ἓνα χρόνο μετὰ τὴν ἔκρηξη τῆς 'Επανάστασης με τὸ ἔργο τοῦ Edmund Burke *Reflections on the Revolution in France*¹³. 'Ο Μπέρκ κατεδίκασε τὴν πλήρη καταστροφή τῶν φεουδαλικῶν θεσμῶν καὶ τοῦ κύρους τῆς ἐκκλησίας, γιατί τὰ θεωροῦσε ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς σύγχρονης κοινωνίας καὶ πρόβλεπε τὴν ἐπίθεση τῆς 'Επανάστασης ἐναντίον τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας, γιὰ τὴν ἀκμὴ τῆς ὁποίας εἶναι ἀναγκαῖοι οἱ φεουδαλικοὶ θεσμοὶ καὶ ἡ θρησκεία. 'Ο καθηγητὴς τοῦ Ταλμόν, ὁ Κόμπαν, εἶχε ξεκινήσει τὴ σταδιοδρομία του ἀκριβῶς με μιά μελέτη πάνω στὸν Μπέρκ¹⁴. Τὰ ἐπόμενα ἔργα του ἀσχολοῦνται με τὴν πολιτικὴ θεωρία τοῦ Ρουσώ καὶ με τὴν ἱστορία καὶ θεωρία τῆς δικτατορίας¹⁵. 'Ο Κόμπαν ἔδειξε στὸν Ταλμόν τὴν κατεύθυνση, ἀλλὰ ὁ μαθητὴς προχώρησε σὲ ριζικῶς διαφορετικὰ συμπεράσματα. 'Ενῶ ὁ Κόμπαν ἀπῆλλασε τὸν Ρουσώ ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν ολοκληρωτικῶν τάσεων καί, γράφοντας μέσα στὸν τελευταῖο πόλεμο, ἀξιολογοῦσε τὸ σοβιετικὸ καθεστῶς θετικὰ σὲ σχέση με τὸ ναζισμό¹⁶, ὁ Ταλμόν, στὴν ἐποχὴ τοῦ ψυχροῦ πολέμου, ἐπανασυνδέθηκε με τὴν κριτικὴ του Μπέρκ σχετικὰ με τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ 18ου αἰώνα καὶ ἀπέδωσε ἀποκλειστικὰ στὰ κομμουνιστικὰ καθεστῶτα τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ολοκληρωτισμοῦ, πού ἀρχικὰ στὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου ἀναφέρετο κυρίως στὸ φασισμό καὶ στὸ ναζισμό. 'Ο Κόμπαν εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀμφισβήτησε με πραγματολογικὰ στοιχεῖα τὴ θεωρία γιὰ τὸν ἀστικὸ χαρακτήρα τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης

12. J.-L. Talmon, *ὁ.π.*, 17.

13. E. Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Λονδίνο 1790. Χρησιμοποίησα τὴν ἔκδοση τοῦ J.G.A. Pocock στὸ Hackett Publishing Company, Indianapolis Cambridge 1987.

14. A. Cobban, *Edmund Burke and the Revolt against the Eighteenth Century*, Λονδίνο 1929.

15. A. Cobban, *Rousseau and the Modern State*, Λονδίνο 1934 καὶ τοῦ ἴδιου, *Dictatorship its History and Theory*, Λονδίνο 1943.

16. A. Cobban, *Dictatorship...*, 20.

ἐπικαλούμενος τις ἀμφισημίες τόσο τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος ὅσο καὶ τῆς μετεπαναστατικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας. Τὶς ἀντιρρήσεις του τὶς διατύπωσε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἐναρκτήριο λόγο, πού ἐξεφώνησε ἀναλαμβάνοντας τὴν ἔδρα τῆς Γαλλικῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου, στὸν ὁποῖο ἔδωσε τὸν προκλητικὸ τίτλο «Ὁ μύθος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης»¹⁷. Πιὸ κοντὰ στὸ ἐμπειρικό ὕλικό, οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Κόμπαν κλόνισαν πολὺ περισσότερο τὴ «μαρξιστικὴ κοινὴ» ἀπὸ τὰ γενικὰ σχήματα τοῦ Φυρεὶ καὶ προκάλεσαν στὸ ἔργο τοῦ τελευταίου μείζονος ἐκπροσώπου αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς κατεύθυνσης, τοῦ Albert Soboul, γόνιμες ἀναθεωρήσεις καὶ διευκρινήσεις.

Τὸ ἐρώτημα εἶναι γιὰτὶ ὁ Φυρεὶ δὲν ἀναφέρει τὸν Ταλμόν οὔτε κανένα ἄλλο ἀπὸ τοὺς προηγούμενους του διανοητές. Μόνο μία παραπομπή στὸν Κόμπαν ὑπάρχει σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα μὲ τὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ στὴν κριτικὴ τῆς μαρξιστικῆς σχολῆς. Θὰ ὑποστήριζα ὅτι πέρα ἀπὸ τὴ μίμηση τοῦ «ἀριστοκρατικοῦ» στὺλ τοῦ Τοκβίλ, ὁ ἄλλος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Φυρεὶ ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσει τοὺς σύγχρονους του εἶναι ὅτι δὲν θέλει νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μιὰ πολιτικὴ συζήτηση πού τὴ θεωρεῖ πλέον κλειστή. Ἀπαντώντας τὸ 1971 σ' ἓνα μαθητὴ τοῦ Σομπούλ, τὸν Claude Mazauric, ὑποστήριξε ὅτι ἡ συζήτηση γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν ἔχει πλέον καμιά σύγχρονη πολιτικὴ σημασία, ἀφοῦ ὅλες οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τῆς Γαλλίας ἀποδέχονται τὰ κεκτημένα τῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἥττα τοῦ φασισμού στὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον σήμαινε καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἥττα καὶ ἐξαφάνιση τῆς πολιτικῆς παράταξης πού ἀρνήθηκε τὴν Ἐπανάσταση¹⁸. Ἄν αὐτὸς καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μήτρα πού ἔβγαλε τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση δὲν μπορεῖ νὰ βγάλει μιὰ νέα πού θὰ τὴν ὑπερβεῖ, αὐτὸ εἶναι ἓνα θεωρητικὸ συμπέρασμα πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν δεδομένων καὶ ὄχι μιὰ πολιτικὴ βέση. Φαίνεται νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν περασμένη μαρξιστικὴ του ἐμπειρία γιὰ νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τῆς «πολιτικῆς» οὐσιαστικὰ θέσης του ἐνάντια στὶς θέσεις τῶν μαρξιστῶν ἱστορικῶν δὲν εἶναι πολιτικὴ, ἀλλὰ ἐπιστημονικὴ. Οἱ ἐνδιάμεσοι ὅμως κρίκοι ἀνάμεσα στὸν Τοκβίλ καὶ αὐτὸν ἐγγράφουν ρητὰ ἢ σιωπηρὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ τους προσπάθεια σὲ μιὰ πολιτικὴ προοπτικὴ.

Ὁ Ταλμόν, πού εἶδαμε ὅτι συνδύασε τὴν ἀγγλικὴ μὲ τὴ γαλλικὴ παράδοση τῆς κριτικῆς στὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, γράφοντας στὴν περίοδο τοῦ ψυχροῦ πολέμου δήλωνε ρητὰ ὅτι ὁ ἀγώνας μεταξὺ τῆς φιλελεύθερης καὶ τῆς ὀλοκληρωτικῆς δημοκρατίας, πού ἄρχισε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ τοῦ ὁποίου ἤθελε νὰ μελετήσῃ τὶς πρῶτες φάσεις, ἀποτελοῦσε «τὸ κρίσιμο ζήτημα τῆς ἐποχῆς μας»¹⁹. Ὅπως οἱ μαρξιστές, ἔβλεπε τὰ τελευταῖα 150 χρόνια ὡς μιὰ

17. A. Cobban, *The Myth of the French Revolution*. An Inaugural Lecture delivered at the University College, Λονδῖνο, 6 Μαΐου 1954, Λονδῖνο 1955.

18. F. Furet, *Penser...*, 134-5.

19. J.-L. Talmon, *ὁ.π.*, 11.

πορεία προς το σοσιαλισμό, με τη διαφορά ότι την έκβασή της δεν τη θεωρούσε αναπόφευκτη και την αξιολογούσε άρνητικά. Σε ένα δεύτερο τόμο υποσχόταν να δει την πορεία της ολοκληρωτικής δημοκρατίας στην 'Ανατολική Εύρώπη και στην 'Απω 'Ανατολή, εκεί δηλαδή όπου επικράτησαν κομμουνιστικά καθεστώτα. 'Ο τόμος αυτός δεν εκδόθηκε ποτέ. Τò δεύτερο βιβλίο του Ταλμόν, που μεταφράσθηκε και στα γαλλικά, μπορεί στην καλύτερη περίπτωση να θεωρηθεί, ή έμβρυώδης μορφή του έργου που αναγγέλετο τò 1952²⁰. Πρόκειται για μιὰ άσημαντη μελέτη, που δεν μνημονεύεται στη βιβλιογραφία τών ευρωπαϊκών έπαναστάσεων, αλλά που διαθέτει τò ενδιαφέρον στοιχείο να περιέχει σέ κατάσταση παροξυσμού όρισμένες έμμονες ιδέες του Ταλμόν, που ήταν τότε καθηγητής πανεπιστημίου στο 'Ισραήλ, οί όποιες ύπήρχαν ήδη στην πρώτη του εργασία, αναδεικνύοντας με αυτό τόν τρόπο τή φορά τής βασικής του άνάλυσης. Στο τέλος του βιβλίου, ό Ταλμόν ξεχωρίζει από όλη τήν έπαναστατική περίοδο του 1848-1849 δύο γεγονότα, που βάρυναν κατ' έκείνον πάνω στην κατοπινή εξέλιξη τής Εύρώπη. Τò πρώτο ήταν ή προσάρτηση τής Καλιφόρνιας στις 'Ηνωμένες Πολιτείες και τò δεύτερο ή προσχώρηση του Alexander Herzen στο σοσιαλιστικό κίνημα, τής όποιας τīs συνέπειες τīs περιέγραφε στις καταληκτήριες φράσεις του βιβλίου του με τīs έξής λέξεις που δανείζετο από ένα ισπανό αντίδραστικό του 19ου αιώνα: «Οί σλαβικές ράτσες στίς σχέσεις τους με τή Δύση δεν άποτελούν αυτό που οί Τεύτονες ύπήρξαν για τή Ρωμαϊκή αυτοκρατορία [...]. 'Η Ρωσία θά ρουφήξει τò δηλητήριο, που μολύνει ήδη τήν ξεπεσμένη Εύρώπη. 'Η ίδια παρακμή θά τή διαφθείρει [...]. Κανείς δεν μπορεί να πεί τήν επίδραση που είχε πάνω στους Ρώσους, που προετοιμάζαν τήν 'Επανάσταση του 1917, ή μεταστροφή τών αισθημάτων του μεγάλου δημοσιογράφου» [σ.σ. του Herzen]²¹.

'Ο Ρεϊμόν 'Αρόν προωθώντας τήν έκδοση του Ταλμόν στα γαλλικά τò 1966 τήν εντάσσει σέ μία παρόμοια πολιτική προοπτική. Τò βιβλίο εκδίδεται στη σειρά «'Ελευθερία του Πνεύματος» που διευθύνει ό 'Αρόν στίς εκδόσεις Calman-Lévy και όπου φιλοξενείται ανάμεσα σέ άλλους ό στρατηγικός του ψυχρού πολέμου Georges Kennan, ό τότε βραβευμένος τής 'Ατλαντικής Κοινότητας και σημερινός νομπελίστας τής οίκονομίας Maurice Allais, ό Arthur Koestler, ό Richard Löwenthal κ.ά.²²

20. J.-L. Talmon, *Romantisme et Révolte. L'Europe entre 1815 et 1848*, Παρίσι 1968. 'Η άγγλική έκδοση κυκλοφόρησε τò 1967.

21. J.-L. Talmon, *ό.π.*, 194-6.

22. Στη σειρά αυτή είχαν εκδοθεί πριν από τò βιβλίο του Ταλμόν τò 1966 τά έξής: M. Allais, *L'Europe unie, route de la prospérité* (Μέγα Βραβείο τής 'Ατλαντικής Κοινότητας)· H. Arendt, *Condition de l'homme moderne*· R. Aron, *Espoir et peur du siècle* του ίδιου επίσης, *L'Opium des intellectuels*, *Immuable et changeante*, *Paix et guerre entre les nations*, καθώς και *Essai sur les libertés*· R. G. Kennan και άλλοι, *Colloque de Rheinfelden*· J. Burnham, *Contenir ou libérer?* του ίδιου, *Pour la domination mondiale*, καθώς και *Pour vaincre l'impérialisme soviétique*· V. Bush, *Les*

Ἡ ἀποσιώπηση τῶν πολιτικῶν συμφραζομένων ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἑλλειπτικὴν τοποθέτηση τοῦ πιὸ ἀγνωστου Κοσέν μέσα στὴν ἐποχὴ του. Ὁ Φυρὲ ἀρκεῖται γιὰ νὰ προσδιορίσει τὸ στίγμα του στὴν ἀναφορὰ στὸν καθολικὸ σοσιαλισμὸ τῆς οἰκογένειας Κοσέν, στὸ ἔργο τοῦ Taine καὶ στὶς διαφορὲς ποὺ ξεχωρίζουν τὸν Cochin ἀπὸ ἄλλους ἐχθρικοὺς πρὸς τὴν ἐπανάσταση ἱστορικοὺς τοῦ λήγοντος 19ου αἰῶνος. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὸν τοποθετεῖ ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ρεύματα τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Μόνο σὲ ἓνα σημεῖο, σχετικὰ μὲ τὴ θεωρία τοῦ «μηχανισμοῦ» τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, ὁ Φυρὲ ἀναφέρει παρεπιπτόντως ὅτι «ὁ Κοσέν συναντᾷ ἐδῶ ἓνα πνευματικὸ ρεῦμα ποὺ ἐκφράζουν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ Michels καὶ Ostrogorski»²³. Ἡ πρόταση αὐτὴ δὲν εἶναι μόνο ἀόριστη, ἀλλὰ καὶ ἐσκεμμένα ἀνακριβής. Ἡ ἀοριστία ἀφορᾷ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ πνευματικοῦ ρεύματος στὸ ὁποῖο ἀνήκουν οἱ Μίχελς καὶ Ὁστρογκόρσκι. Ἀγνωστοί, σήμερα, οἱ δύο αὐτοὶ πολιτειολόγοι γινώρισαν σημαντικὴ ἀπήχηση στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τορίνο ὁ Ρομπέρτο Μίχελς ἀνέπτυξε δραστηριότητα σὲ εὐρωπαϊκὴ κλίμακα δημοσιεύοντας ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἰταλία, στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία. Ἐπικριτὴς τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας καὶ τῶν πολιτικῶν κομμάτων²⁴, ὑποστήριξε πρὶν ἀπὸ τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον τὴ χρῆση τῆς εὐγονικῆς ὡς μέσου κοινωνικῆς πολιτικῆς, μὲ τρόπο ποὺ θυμίζει τὴ *Rassenhygiene*²⁵, γιὰ νὰ προσχωρήσει τελικὰ στὸν ἰταλικὸ φασισμό²⁶. Ἐπικριτὴς τῆς λειτουργίας τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὶς ἀστικές δημοκρατίες καὶ τῆς ὑπερβολικῆς κατ' αὐτὸν ἰσχὺς τῶν πολιτικῶν μηχανισμῶν ἦταν καὶ ὁ Μωϊσέι Γιακόβλεβιτς Ὁστρογκόρσκι, τοῦ ὁποῖου τὸ κύριο ἔργο γνώρισε δύο ἐκδόσεις στὴ Γαλλία πρὶν τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον²⁷. Μὲ ἀφετηρία τὶς παρατηρήσεις τοῦ Τοκβίλ γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκυμονεῖ γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία μιὰ δημοκρατία ὅπως ἡ ἀμερικανικὴ, ποὺ παρέχει πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα στὸ σύνολο τοῦ (ἀνδρικοῦ, λευκοῦ) πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀδιαμόρφωτη καὶ ἀπειλητικὴ μάζα, ὁ Ὁστρογκόρσκι προχώρησε σὲ μία διεισδυτικὴ ἀνάλυση τῶν ἀτελειῶν τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας. Στὸ κέντρο τῆς ἀνάλυσής του

armes d'aujourd'hui et de demain B. D. Wolfe, *La jeunesse de Lénin* M. Sperber, *Le tallon d'Achille* A. Koestler, *L'ombre du dinosaure* A. Bevan, *Pour vaincre la peur*, καθὼς καὶ ἔργα τῶν R. Löwenthal, J. K. Galbraith καὶ L. Poliakov.

23. F. Furet, *ὁ.π.*, 277.

24. R. Michels, *Les partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, Παρίσι 1914.

25. R. Michels, *Probleme der Sozialphilosophie*, Λειψία 1914, 53.

26. Γιὰ τὴν τυπικὴ πορεία τοῦ Μίχελς ἀπὸ τὸ σοσιαλισμὸ στὸ φασισμό βλ. Z. Sternhell, *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme, 1885-1914*, Παρίσι 1978, 328-330.

27. M. Ostrogorski, *La démocratie et l'organisation des partis politiques*, Παρίσι 1903. Δεύτερη ἀναθεωρημένη ἐκδόση, Παρίσι 1912.

τοποθετεί τὰ συμπτώματα ύπονόμευσης τῆς δημοκρατίας ἀπὸ τοὺς κομματικοὺς «μηχανισμούς». Ὁ κομματικὸς «μηχανισμός» τοῦ Ὁστρογκόρσκι θυμίζει τὴ «Μηχανή» τῶν Ἰακωβίνων στὸ ἔργο τοῦ σύγχρονου του Κοσέν. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Μίχελς ὁ Ὁστρογκόρσκι ὅμως ἀπέρριπτε τὴν ὀργανικὴ θεωρία τοῦ κράτους καὶ τὸν κορπορατισμό. Οἱ προτάσεις του γιὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ αὐτὸ πού θεωρεῖ τὴν κρίση τῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας παραμένουν τελικὰ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ συστήματος, παρὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀρχηγικῆς ἀρχῆς καὶ τὴν ἀποδοχή ὡς φυσιολογικῆς τῆς ἀνισότητος ἀνάμεσα στοὺς πολίτες. Φυσικὰ τὸ «πνευματικὸ ρεῦμα» πού ἀναφέρει ὁ Φυρέ, δὲν περιορίζεται σὲ αὐτὰ τὰ δύο ὀνόματα, ἀλλὰ εἶναι πολὺ εὐρύτερο καὶ γνωστὸ ὡς ἡ θεωρητικὴ ἔκφραση τῆς γαλλικῆς ἐπαναστατικῆς δεξιᾶς, τὰ κύρια θέματα τῆς ὁποίας υἱοθετήθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὸ γαλλικὸ φασισμό τοῦ μεσοπολέμου²⁸. Ὁ Ὁγκυστέν Κοσέν δὲν συναντᾷ, ἀλλὰ ἀνήκει σὲ αὐτὸ τὸ πολιτικὸ καὶ ὄχι μόνον πνευματικὸ ρεῦμα. Ὁ Φυρέ ἀποσιωπᾷ ὅλους τοὺς δεσμοὺς τοῦ Κοσέν μὲ τοὺς ἰδεολογικοὺς καὶ πολιτικοὺς προδρόμους τοῦ γαλλικοῦ φασισμοῦ καὶ ἀρκεῖται στὸν παραπλανητικὸ συσχετισμὸ του μὲ τὸν καθολικὸ σοσιαλισμό, μὲ μόνον στοιχεῖο γιὰ τὴν τεκμηρίωσή του τὴν κοινωνικὴ δράση στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα τοῦ μεγάλου γιατροῦ Ὁγκυστέν Κοσέν, πού ἦταν ὁ παπoὺς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ πού ἀνῆκε στὸ ρεῦμα τοῦ καθολικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλα, σημαντικότερα στοιχεῖα γιὰ τὴ σωστότερη κατάταξη τοῦ Ὁγκυστέν Κοσέν τοῦ νεότερου σὲ κάποιον πολιτικὸ καὶ ἰδεολογικὸ ρεῦμα. Σὲ αὐτὰ ἀνήκει τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρώτη ἐργασία τοῦ ἱστορικοῦ Κοσέν δημοσιεύθηκε στὸ θεωρητικὸ ὄργανο τῆς μοναρχικῆς γαλλικῆς ἄκρας δεξιᾶς, τὴν «L' Action Française»²⁹. Τὸ ἐπόμενο ἔργο του τὸ ἔστειλε μὲ ἰδιόγραφη ἀφιέρωση στὸν ἡγέτη τῆς ἐθνικιστικῆς δεξιᾶς Maurice Barrès³⁰. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα στὶς μάχες τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου οἱ ἐκδότες τῶν καταλοίπων του στέλνουν καὶ αὐτοὶ ἓνα ἀντίτυπο μὲ ἀφιέρωση στὸν «ἀφοσιωμένο του φίλο» Μωρίς Μπαρές³¹. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ «ἐπανεἰδιστες» συγγένειες πού καλὸν εἶναι νὰ ἀποσιωποῦνται ἀπὸ τὴ φιλελεύθερη ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Τὸ παράξενο ὅμως εἶναι ὅτι,

28. Z. Sternhell, *La droite révolutionnaire...*, καὶ τοῦ ἰδίου, *Ni droite ni gauche. L' idéologie fasciste en France*, Παρίσι 1983.

29. A. Cochin καὶ C. Charpentier, «La campagne électorale en 1789 en Bourgogne», *Action Française*, ἀρ. 129 (1911).

30. A. Cochin, *La crise de l' histoire révolutionnaire*, Taine et M. Aulard, Παρίσι 1909. Τὸ ἀντίτυπο μὲ τὴν ἀφιέρωση βρίσκεται στὴ συλλογὴ Μπαρές πού φυλάσσεται στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη στὸ Παρίσι καὶ ἔχει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Z. Barrès 17774.

31. Πρόκειται γιὰ τὸ *Les sociétés de pensée et la démocratie, études d'histoire révolutionnaire*, Παρίσι 1922, πού φέρει τὴν ἐξῆς ἀφιέρωση τῆς μητέρας τοῦ Κοσέν: «à M. Barrès son dévoué ami». Τὸ ἀντίτυπο βρίσκεται στὴ συλλογὴ Μπαρές τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης μὲ ταξινομικὸ ἀριθμὸ Z. Barrès 17777.

ἀπ' ὅσο γνωρίζω, δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Φυρέ.

Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς καταβολές τῆς ἀνάλυσης τοῦ Φυρέ, ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴν προσέγγισή του παίρνει ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή καὶ παρὰ τὶς διαμαρτυρίες του μιὰ πολιτικὴ χροιά. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι, ὅταν ἡ ἀντιπαράθεση φτάνει σὲ ἓνα πρῶτο ἀποκορύφωμα στὴ δεκαετία τοῦ 1970, στὴν πολιτικὴ κονίστρα τῆς Γαλλίας συγκρούονται ἡ προσπάθεια ὑπέρβασης τοῦ συστήματος μέσω τοῦ κοινοῦ προγράμματος τῆς ἀριστερᾶς μὲ τὴν προσπάθεια συνασπισμοῦ στοὺς κόλπους μιᾶς ἐκσυγχρονισμένης καὶ διευρυμένης κεντροδεξιᾶς τῶν δύο Γάλλων στοὺς τρεῖς, γιὰ νὰ πορευθοῦν τὴ μέση ὁδὸ τῆς ὀρθοφροσύνης, ἐπ' ἀνέκδοση τοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς Μοναρχίας τοῦ Ἰουλίου³². Μὲ τοὺς ὅρους τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τὸ ζήτημα ποὺ μπαίνει τότε στὴ Γαλλία εἶναι, ἂν ἡ πολιτικὴ ἰσονομία θὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἰσότητα, ποὺ θὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ ἀνακαταμεμητικές εἰσοδηματικές πολιτικές καὶ μὲ μεγαλύτερο κοινωνικὸ ἔλεγχο στὰ μέσα παραγωγῆς, ἢ ἂν ὀριακὲς βελτιώσεις στὴν κατανομὴ ἑνὸς συνεχῶς διογκούμενου ἐθνικοῦ προϊόντος θὰ κάνουν ἀποδεκτὴ γιὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ τὴ μονιμότητα τῆς οἰκονομικῆς ἀνισότητος μεταξὺ πολιτικᾶ ἰσοδύναμων ἀτόμων. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ εἶναι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἰδιαίτερα ἐπίκαιρο, γιατί ἡ γαλλικὴ κοινωνία δὲν ἔχει ἀκόμα ἀφομοιώσει τὶς μεταπολεμικὲς ἀλλαγές μὲ τὴν ἔνταση τῆς κοινωνικοποίησης τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν μετατόπιση τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ τομέα πρὸς τὴ μεταποίηση καὶ τὶς ὑπηρεσίες.

Ἡ διάδοση τῆς νέας ἀντίληψης γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση εὐνοήθηκε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἄμεσες πολιτικὲς σκοπιμότητες, ἀπὸ μιὰ γενικὴ στροφὴ τῆς ἱστοριογραφίας ποὺ κάνει τὴν προσέγγιση τοῦ Φυρέ νὰ φαίνεται πιὸ σύγχρονη ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη μαρξιστικὴ ἐρμηνεία. Ἡ υἱοθέτηση τῆς συνέχειας τῶν κοινωνικοοικονομικῶν δομῶν κάτω ἀπὸ τὸ Παλαιὸ Καθεστῶς καὶ τὰ μετεπαναστατικὰ καθεστῶτα ταιριάζει μὲ τὶς ἀναλύσεις τῆς μακρᾶς διάρκειας ποὺ θέτουν τὴν ἔμφαση στὶς συνέχειες καὶ ὄχι στὶς τομές. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ἡ τομὴ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα ἀμφισβητεῖται καὶ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ νέα ἱστοριογραφία ἀμφισβητεῖ τὴν ὕπαρξή καὶ τῶν δύο σκελῶν τῆς «διπλῆς ἐπανάστασης» τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἡ προσέγγιση ποὺ εἰσηγεῖται τότε ὁ ἀμερικανὸς Mendels καὶ ποὺ στὴν Εὐρώπῃ ἀνατρέχει στὰ σχήματα τοῦ Werner Sombart, ὑποκαθιστᾷ τὴν ἔννοια τῆς πρωτοεχθιομηχάνισης στὴν ἔννοια τῆς βιομηχανι-

32. Ὁ τότε Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας V. Giscard d'Estaing ἦταν ὁ ἐπίσημος ἐκφραστής αὐτῆς τῆς πολιτικῆς τῆς μέσης ὁδοῦ καὶ τῆς ἀστικῆς κοινῆς λογικῆς, βλ. σχετικὰ V. Giscard d'Estaing, *Democratie française*, Παρίσι 1976· ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Deux français sur trois*, Παρίσι 1984.

κῆς ἐπανάστασης³³. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἐστίαση τῆς ἀνάλυσης πάνω στὶς θεωρίες καὶ τὶς ἰδεολογίες συμβαδίζει μὲ τὴν τάση ποὺ προτιμᾷ τὴν ἀνάλυση πολιτισμικῶν καὶ διανοητικῶν φαινομένων ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ὑλικῆς βάσης τῆς κοινωνίας.

Οἱ βαθύτερες κοινωνικὲς ἐξελίξεις, ἡ πολιτικὴ συζήτηση καὶ οἱ γενικότερες τάσεις τῆς ἱστοριογραφίας συνέβαλαν, ἡ κάθε μία ἀπὸ τὴν πλευρὰ της, στὴν ἐδραίωση τῆς νέας ἐρμηνείας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ὅ,τι στὴν ἀρχὴ ἀντιμετωπίσθηκε ὡς αἵρεση, εἶναι σήμερα ἡ κυρίαρχη ἀποψη, ἂν καὶ ὅχι ἡ μοναδική. Ὁ ἴδιος ὁ Φυρέ ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, στῆς ὁποίας τὴ διαμόρφωση συνέβαλε ἀποφασιστικά, εἶναι ἡ κυρίαρχη καὶ ὑπενθυμίζει τὰ ἰσχυρὰ ἐρείσματα ποὺ διαθέτει ἀκόμα ἡ ἀντίπαλη σχολὴ στὰ πανεπιστήμια, ὑπερβάλλοντας ὅμως τὴ σημασία τους καὶ κυρίως ἀποδίδοντας σὲ λάθος αἰτίες τὴ διατήρησή τους³⁴. Στὴν πραγματικότητά ἡ νέα ἐκδοχὴ τῆς Ἐπανάστασης μπορεῖ νὰ μὴν ἐκτόπισε ἐντελῶς ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια τοὺς λειτουργοὺς τῆς «μαρξιστικῆς κοινῆς», μονοπωλεῖ ὅμως τὴν Ἀνώτατη Σχολὴ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν ποὺ ἄμεσα ἤ ἔμμεσα, μὲ τὸ περιοδικὸ *Annales* καὶ τὴ συνεργασία τοῦ τύπου, καθορίζει τὸ τί θεωρεῖται σύγχρονη τάση στὴν ἱστοριογραφία στὴ Γαλλία καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτή. Ἄν πιστέψουμε μία σφυγμομέτρηση, 82% τῶν καθηγητῶν ἱστορίας στὴ Μέση Ἐκπαίδευση στὴ Γαλλία δὲν δέχονται ὅτι ἡ Ἐπανάσταση πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται, σύμφωνα μὲ τὴν περίφημη ἔκφραση τοῦ Κλεμανσώ τοῦ 1881, «en bloc», σὰν ἓνα μονολιθικὸ δηλαδὴ σύνολο, χωρὶς διάκριση ἀρνητικῶν καὶ θετικῶν πλευρῶν³⁵. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σφυγμομέτρησης δὲν ἀποτελεῖ ἀσφαλὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς νέας ἐρμηνείας, συνιστᾷ ὅμως ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν ὑποχώρηση τῆς προηγούμενης. Μετὰ τὴν ἐκδοση μάλιστα τοῦ συλλογικοῦ «Κριτικοῦ Λεξικοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης» κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Φυρέ καὶ τῆς συνεργάτιδάς του Mona Ozouf, δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ νὰ πεῖ κανένας ὅτι διαθέτουμε πλέον τὴ βίβλο τῆς νέας «vulgate»³⁶. Τὸ γεγονός ὅτι παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ «μαρξιστικὴ κοινὴ» διατηρεῖ ἐρείσματα στὰ πανεπιστήμια δὲν ὀφείλεται, ὅπως ὑπονοεῖ ὁ Φυρέ, ἀποκλειστικά σὲ προσωπικὲς καὶ θεσμικὲς ἀδράνεις, ἀλλὰ μᾶλλον στὸν ἰδεολογικὸ χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς νέας «κοινῆς», ποὺ προσφέρεται μὲν γιὰ πολιτικὴ χρῆση, ἀλλὰ δὲν στηρίζεται σὲ νέα πραγματολογικὴ ἔρευνα καὶ οὐτε

33. F. Mendels, *Industrialization and Population Pressure in XVIIIth century Flanders*, Ph. D. Thesis, University of Wisconsin 1969. Ἐκδόθηκε ἀπὸ τὴν Arno Press, New York 1981· καὶ τοῦ ἰδίου, «Protoindustrialization: The First Phase of the Industrialization Process», *Journal of Economic History*, XXXII (1972), 241-261· καὶ P. Kriedte, H. Medick καὶ J. Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialisierung*, Göttingen 1977.

34. F. Furet συνέντευξη στὸ *Le Monde de la Révolution française*, ἀρ. 1 (Ἰαν. 1989).

35. Ἄρθρο τοῦ A. Fontaine στὴν ἐφημ. *Le Monde*, 13.7.1989.

36. F. Furet καὶ M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Παρίσι 1988.

προωθεί κάτι τέτοιο. 'Ο ίδιος ο Φυρε έπιμένει ότι θεματοποιεί τη Γαλλική 'Επανάσταση, ότι τη συλλαμβάνει μέσα από τις κατηγορίες και τις έννοιες στις οποίες ανάγει τὰ γεγονότα, σέ αντίθεση με την προσέγγιση της «μαρξιστικής κοινής», που της προσάπτει, και τις περισσότερες φορές δικαιολογημένα, ότι προσπαθεί να εκβιάσει με τις κατασκευές της την έναρμόνιση των εξελίξεων που σημειώνονται στο επίπεδο των μακροπρόθεσμων κοινωνικοοικονομικών μεταβολών με τις αντιφατικές ως προς αυτές καταστάσεις στο επίπεδο της πολιτικής και της ιδεολογίας³⁷. Τὰ πραγματολογικά στοιχεία, αυτός και οι ακόλουθοί του τὰ άντλούν σέ μεγάλο βαθμό από τις έργασίες 'Αγγλοσαξώνων ιστορικών, που έκπονήθηκαν όμως με προγραμματικό στόχο την άνασκευή της «μαρξιστικής κοινής».

'Η έδραίωση όμως της νέας έρμηνείας συνοδεύθηκε από μιὰ νέα άναζωπύρωση της πολιτικής συζήτησης γύρω από τη Γαλλική 'Επανάσταση, που ή νέα σχολή ισχυρίστηκε ότι την είχε κλείσει όριστικά. 'Η άναζωπύρωση της πολιτικής συζήτησης συνέπese με την έκλογή ως προέδρου της Δημοκρατίας μέλους του σοσιαλιστικού κόμματος και με τη βραχύβια κοινή κυβέρνηση σοσιαλιστών-κομμουνιστών, που έφερε στα μάτια όρισμένων τὸ φάσμα μιᾶς άνεξέλεγκτης έξισωτικής πορείας. 'Η προοπτική του έορτασμού των 200 χρόνων κάτω από αυτή την πολιτική έξουσία έκανε την έπιβολή της «όρθης έρμηνείας» της Γαλλικής 'Επανάστασης νά φαίνεται έπιτακτική. 'Από αυτή την άνάγκη πηγάζει ένας νέος χείμαρρος έκδόσεων και μεταφράσεων ξένων έργων άνάμεσα στα όποια ξεχωρίζει τὸ βιβλίο του Κόμπαν «Τὸ νόημα της Γαλλικής 'Επανάστασης»³⁸. Σέ σύγκριση με τη συζήτηση της δεκαετίας του 1970 ή τελευταία αντιπαράθεση απόψεων είναι πολύ πιὸ έντονη και γενικευμένη. 'Η συζήτηση ξεπέρασε τὰ όρια των ακαδημαϊκών περιοδικών, έπεκτάθηκε στις στήλες του καθημερινού τύπου και εκλαϊκεύθηκε με τὸ πλῆθος των βιβλίων γύρω από την 'Επανάσταση, που ή πλειονότητά τους άνήκει στην κατηγορία του ιστορικού μυθιστορήματος ή του εκλαϊκευτικού βιβλίου. 'Η διεύρυνση του κύκλου των διαλεγόμενων άντι νά έπιφέρει τη διάχυση των έπιχειρημάτων και την άμβλυνση της όξύτητας της αντιπαράθεσης, πολιτικοποιώντας τη συζήτηση όδήγησε σέ ριζοσπαστικότερες θέσεις και σέ μεγαλύτερη φραστική βιαιότητα. 'Ενώ λοιπόν στη δεκαετία του 1970, άμφισβητείτο ή κρατούσα έρμηνεία της 'Επανάστασης και έμμεσα όρισμένες της πλευρές, σήμερα τὸ άντικείμενο της διαμάχης έχει μετατοπισθεί από την ιστοριογραφία στην αξιολόγηση των ίδιων των γεγονότων. Τὸ 1978 ο Φυρε δήλωνε ότι ή «Γαλλική 'Επανάσταση έκλεισε», σήμερα οι δημοσιολόγοι της νέας γαλλικής δεξιάς ζητούν (νά τελειώνουμε με τη Γαλλική 'Επανάσταση)³⁹, έννοώντας όχι μόνο τὸ μύθο της, αλλά και την

37. F. Furet, *Penser...*, 187-193.

38. A. Cobban, *La sens de la Révolution française*, Παρίσι 1984.

39. έφημ. *Le Figaro magazine*, 11.10.1986. Φάκελος με τὸ γενικό τίτλο «Pour en finir avec la Révolution française».

πολιτική και κοινωνική κληρονομιά της. Συντηρητικοί από την πολιτική άποψη ιστορικοί όπως ο Pierre Chaunu χαρακτηρίζουν χωρίς δισταγμό τις εμφύλιες συγκρούσεις της Έπανάστασης «γενοκτονία» και τη θεωρούν ως την άφετηρία της παρακμής της Γαλλίας⁴⁰. 'Αλλά και στον ίδιο το Φυρέ διαπιστώνουμε μία ριζοσπαστικοποίηση των θέσεών του, παρ' όλο που δεν καταφεύγει στις φραστικές ακρότητες των άκροδεξιών συνοδοιπόρων του. Τò 1978 ο Φυρέ θεωρούσε ότι η Έπανάσταση έπαυσε νά είναι σημείο αναφοράς στη γαλλική πολιτική γιατί «σήμερα τόσο ο λόγος της δεξιάς όσο και της αριστεράς δοξάζουν την έλευθερία και την ισότητα, και η συζήτηση γύρω από τις αξίες του 89 δεν ένέχει πραγματικό πολιτικό περιεχόμενο ούτε φέρει μιá δυνατή ψυχολογική φόρτιση». Δέκα χρόνια αργότερα στις παραμονές του έορτασμού της διακοσαετηρίδας θεωρεί την Έπανάσταση στη Γαλλία λήξασα γιατί «οί Γάλλοι είναι σύμφωνοι για τους θεσμούς και ιδίως συμφωνούν σέ δύο σημεία που κανένας δημοκράτης δέν θά τά είχε δεχθεί πριν από ένα αιώνα ή ακόμα και πριν από είκοσι χρόνια: στην έκλογή μέ καθολική ψηφοφορία του άρχηγού της έκτελεστικής έξουσίας (πράγμα που επανεισάγει κάτι από την μοναρχική άρχή στη λαϊκή κυριαρχία) και στην ύπαρξη ενός ειδικού δικαστηρίου που έλέγχει τη συνταγματικότητα των νόμων. Πιό βαθιά, τείνει νά λήξει ή σύγκρουση ανάμεσα στην καθολική έκκλησία και την πολιτική δημοκρατία, που σφράγισε τους δύο τελευταίους αιώνες. 'Επί πλέον τò Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας έχει μπει σέ μιá φάση θεαματικής παρακμής, που νομίζω ότι δηλώνει τò τέλος του έξοστρακισμού των έργατών από τη γαλλική δημοκρατία. Και μιá μορφή έθνικού μεσσιανισμού, ριζωμένη στην Έπανάσταση, είναι περίπου άκατανόητη για τους σημερινούς νέους»⁴¹.

Συγκρίνοντας τί θεωρείται τò σύμπτωμα του τέλους της Έπανάστασης τò 1978 και τί τò 1989, διαπιστώνει κανένas άμέσως την παράλειψη της αξίας της ισότητας. 'Αντίθετα, ο Φυρέ θεωρεί σήμερα σημάδι του τέλους της πολιτικής επικαιρότητας της Έπανάστασης τò ότι κανένas Γάλλος δέν πιστεύει πλέον ότι πρέπει νά αλλάξει τò κράτος ή τò καθεστώς για νά εγκαθιδρυθεί ή ευτυχία του λαού»⁴². Θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανένas ότι οί άποδοχές αυτές, άν πράγματι ισχύουν, δέν σημαίνουν τò τέλος της πολιτικής επικαιρότητας της συζήτησης για τη Γαλλική Έπανάσταση, αλλά την έκκαθάριση της πολιτικής κληρονομιάς της ή τουλάχιστον την άνοδο όσων επιθυμούν μιá τέ-

40. P. Chaunu, *Le grand déclassement*, Παρίσι 1989. Σέ συνέντευξη που δημοσιεύεται στό τεύχος του 'Απριλίου 1989 του *Le Monde de la Révolution française* ο Chaunu δηλώνει ότι αντρέπει για τη Γαλλική Έπανάσταση». Βλ. επίσης R. Secher, *Le génocide franco-français: la Vendée vengée*, Παρίσι 1986.

41. F. Furet, *Penser...*, 18· και συνέντευξη στό *Le Monde de la Révolution française*, άρ. 1 ('Ιαν. 1989).

42. F. Furet στην ίδια συνέντευξη.

τοια έκκαθάριση. Οί τάσεις αυτές ενισχύθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1980, γιατί την ίδια εποχή που στη Γαλλία ανέβαινε στην έξουσία το σοσιαλιστικό κόμμα, ο νεοφιλελευθερισμός γνώριζε στις Η.Π.Α. και στη Μεγάλη Βρετανία όλο και μεγαλύτερη επιτυχία. Η αντίθεση αυτή οδήγησε στην όλο και πιο συχνή αντιπαράβολή της θετικής επανάστασης αγγλοσαξωνικού τύπου με το άρνητικό πρότυπο της γαλλικής. Ο ίδιος ο Φυρε καταφεύγει στη σύγκριση αυτή σε άρθρο του 1983⁴³. Το ενδιαφέρον είναι ότι δεν υιοθετεί πλέον μια σοσιαλδημοκρατική ανάγνωση της Αγγλικής Επανάστασης παρόμοια με του Ταλμόν και της δικής του αρχικής προσέγγισης, που αναγνωρίζει ως θετικό στοιχείο του αγγλικού παραδείγματος την αντιπροσωπευτική δημοκρατία και την με διαδοχικές προσεγγίσεις πορεία προς το ιδανικό κοινωνικό σύστημα, αλλά, όπως πιο πριν ο Άρόν, μένει κοντύτερα στον Μπέρκ, τον Άγγλο συντηρητικό του 18ου αιώνα και διακρίνει ως θετικά του αγγλοσαξωνικού μοντέλου τη θρησκευτικότητα και την επιβίωση των παραδοσιακών θεσμών. Το βήμα αυτό είναι πολύ μεγάλο και κάνει αδύνατο για την πλειοψηφία των υποστηρικτών της νέας έρμηνείας της Γαλλικής Επανάστασης να ακολουθήσουν το Φυρε στο νέο του δρόμο. Πρώτα-πρώτα γιατί η τελευταία του άποψη είναι ιστορικά άσπληκτη, αφού ούτε ο χαρακτήρας της αγγλικής και της αμερικάνικης επανάστασης είναι μονοσήμαντος και αναμφισβήτητος ούτε οι Γάλλοι επαναστάτες στόχευαν σε μια προγραμματική ρήξη με τη θρησκεία. Αλλά, ακόμη κι αν ήταν έτσι, η έρμηνεία ήχει μεταφυσική. Έπειτα, η έρμηνεία είναι πολιτικά «επικίνδυνη», γιατί μπορεί να αποτελέσει όπλο στα χέρια τόσο όσων αρνούνται την Επανάσταση —και σήμερα κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την παρουσία τους μετά την ενίσχυση των ακροδεξιών κινήσεων— όσο και εκείνων που θέλουν να την υπερβούν. Τη στιγμή λοιπόν που ο Φυρε και οι όπαδοί του διαπιστώνουν το όριστικό κλείσιμο της Γαλλικής Επανάστασης, τη στιγμή που υποτίθεται ότι «κάθε χρόνο μερικοί Γάλλοι, Αμερικανοί ή Άγγλοι ιστορικοί δημοσιεύουν κάποιο νέο βιβλίο και ρίχνουν ακόμα μια φτυαριά χῶμα πάνω στη Γαλλική Επανάσταση, σε αυτό το πτώμα»⁴⁴, η πολιτική συζήτηση για την Επανάσταση φούντωσε ξανά, ακριβώς από αντίδραση σε αυτές τις νεκροθαπτικές δραστηριότητες⁴⁵.

Χρειάστηκε λοιπόν, καθαρά για πολιτικές σκοπιμότητες, μια αναδιατύπωση της νέας προσέγγισης της Γαλλικής Επανάστασης. Την επιτυχέστερη έκφραση αυτής της αναδιατύπωσης την επιχείρησε ο καθηγητής του Collège de France Maurice Agulhon σε ένα του άρθρο με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Πρέ-

43. F. Furet, «La Révolution dans l'imaginaire politique français», *Le débat*, άρ. 26 (1989), 173-181.

44. G. Suffert, «Pour en finir avec la Révolution», *Le Figaro magazine*, 11.10.1986.

45. M. Gallo, *Lettre ouverte à Maximilien Robespierre sur les nouveaux muscadins*, Παρίσι 1986. Βλ. επίσης R. Debray, *Que vive la révolution*, Παρίσι 1989.

πει να φοβόμαστε το 1789;»⁴⁶. 'Η απάντηση του Agulhon είναι ότι η γαλλική κοινωνία δεν διατρέχει πολιτικό ή φιλοσοφικό κίνδυνο από τον έορτασμό των διακοσίων χρόνων της 'Επανάστασης. Πολιτικός κίνδυνος δεν υπάρχει γιατί η φωνή του κομμουνιστικού κόμματος είναι εξασθενημένη, αφού απέδωσε ή τακτική της εξουδετέρωσης διὰ τοῦ ἐναγκαλισμοῦ τοῦ προέδρου τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας. Κίνδυνος πολιτικός θὰ ὑπῆρχε μόνο ἂν ἐγκατελείπετο στους κομμουνιστὲς τὸ μονοπώλιο τοῦ έορτασμοῦ. 'Απὸ τὴν ἄλλη μεριά δὲν ὑφίσταται οὔτε φιλοσοφικός κίνδυνος στὸ πρόσωπο τῶν ὁπαδῶν μιᾶς ἰακωβινικῆς πρωτοολοκληρωτικῆς θεωρίας, γιατί ὁ Agulhon ἀπορρίπτει τὴν ἰδεαλιστικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας καὶ θεωρεῖ ὅτι οἱ ἰδεολογίες γίνονται δραστηκὲς μόνο ὅταν ὑπάρχουν οἱ ὑλικὲς προϋποθέσεις, καὶ σήμερα ἐκλείπουν οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἰακωβινισμοῦ. Τὸν κίνδυνο τὸν βλέπει μόνο ἀπὸ τὴ μεριά τῶν πάσης φύσεως θρησκευτικῶν φανατισμῶν καὶ τῶν αὐταρχικῶν παραδόσεων στὴ ρίζα τῶν ὁποίων τοποθετεῖ τὸν Ναπολέοντα Βοναπάρτη. 'Η πρότασή του εἶναι νὰ έορτασθεῖ τὸ 1789, ἀλλὰ ὁ έορτασμός νὰ περιορισθεῖ στὸν πανηγυρισμὸ τῆς 'Επανάστασης ὡς ἀφετηρίας τοῦ σύγχρονου φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς στιγμῆς τῆς «Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη», καὶ ἐννοεῖται φυσικὰ ἡ διακήρυξη τοῦ 1789 καὶ ὄχι ἐκείνη τοῦ 1793 μὲ τὴ μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν κοινωνικὴ ἰσότητα.

'Η ἀντίληψη αὐτὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ τελικὰ ἐπικράτησε, καὶ ὁ ἐπίσημος έορτασμός ἀφορᾷ τὴ διακοσαετηρίδα τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης καὶ τῆς Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ 'Ανθρώπου. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα, οἱ πολιτικοὶ ὑπεύθυνοι τοῦ έορτασμοῦ ἀναζητοῦν τὰ νέα σύμβολα καὶ προβάλλουν τοὺς νέους ἥρωες. 'Ο έορτασμός τῆς ἐκατονταετηρίδας πρόβαλε τὴ μορφή τοῦ Δαντῶν, ἰακωβίνου, ἀλλὰ καὶ θύματος τῆς ἄκρατης τρομοκρατίας. Αὐτοὶ ποὺ εἶναι σήμερα στὴν ἐξουσία στὴ Γαλλία, ἀφοῦ πειραματίστηκαν ἀρχικὰ μὲ τὸν Δαντῶν, τὸν ἐγκατέλειψαν μετὰ τὴν πρώτη κριτικὴ τῶν φιλελευθέρων, γιὰ τὸν Κοντορσέ. 'Η νέα συμβολικὴ μορφή παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ὑπῆρξε πάγια ἀντίθετη στὴν ποινὴ τοῦ θανάτου — ὁ Κοντορσέ δὲν ψήφισε οὔτε ὑπὲρ τῆς ἐκτέλεσης τοῦ Λουδοβίκου ΙΣΤ' — καὶ ὅτι ὑποστήριξε μὲ ζῆλο ἀντίστοιχο σημερινοῦ ἐκσυγχρονιστῇ τὴ χρησιμοποίηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν ὡς μέσου γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς κοινωνικῆς προόδου. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα γιορτάζεται σήμερα ἡ 'Επανάσταση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Γαλλίας καὶ αὐτὸ τὸ μήνυμα ἐξάγεται στὸ ἐξωτερικὸ. 'Απὸ τὸ δίπτυχο τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης ἐλευθερία-ἰσότητα έορτάζεται μόνο ἡ πρώτη ἀξία, ἡ δευτέρη γίνεται ἀνεκτὴ μόνο στὸ μέτρο ποὺ ἡ τυπικὴ ἰσονομία τοῦ πολίτη δὲν θίγει τὴν ἐλευθερία. Βέβαια οἱ Γάλλοι ἐπαναστάτες διακηρύσσοντας τὴν ἰσότητα, ἐννοοῦσαν μόνο τὴν ἰσονομία καὶ φαντάζονταν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θὰ ἤρε τις κοινωνικὲς ἀνισότητες.

46. M. Agulhon, «Faut-il avoir peur de 1989?», *Le débat*, ἀρ. 30 (1984), 27-37.

Σήμερα ή νέα αντίληψη της Γαλλικής 'Επανάστασης θεωρεί αυτή την προσδοκία όχι μόνο άφελή αλλά και επικίνδυνη, γιατί ή διάψευσή της στη διάρκεια της 'Επανάστασης όδήγησε στην προσπάθεια επίτευξης της κοινωνικής ισότητας ως προϋπόθεσης ισχύος της ίσονομίας και της ελευθερίας, και σέ αυτήν άκριβώς την προσπάθεια αποδίδεται ή έκτροπή πρὸς την ολοκληρωτική δημοκρατία. 'Η Τρομοκρατία και τὰ γκουλάγκ, σύμφωνα με την έκφραση του Φυρέ, κατάγονται από τις ίδιες φιλοσοφικές αντιλήψεις και έχουν τους ίδιους στόχους⁴⁷.

Μαζί με την έννοια της ισότητας ή νέα έκδοχή της κληρονομιάς της Γαλλικής 'Επανάστασης παραμερίζει και την έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, γιατί τὸ ἔθνικο κράτος πού αποτελεί την έκφρασή της είναι τὸ επικίνδυνο ὄργανο πού μπορεί νά χρησιμοποιηθεῖ γιὰ την αναγκαστική ἐπιβολή της κοινωνικής ισότητας. Τὸ ἰδανικό είναι μία ὑπερεθνική και αὐτορρυθμιζόμενη κοινωνία τῶν πολιτῶν. 'Η ἐξουσία τῶν κυριάρχων ὀργάνων μειώνεται και μετατίθεται ἀπὸ τις ἔθνικες κυβερνήσεις σέ ὑπερεθνικά ὄργανα καί, ἐντὸς τῶν ἔθνικῶν κρατῶν, σέ περιφερειακά. 'Η ἀποστολή τῶν νέων κυριάρχων συνίσταται στη διαμόρφωση συνθηκῶν γιὰ την ἀπρόσκοπη λειτουργία της ἐλεύθερης ἀγορᾶς, και όχι στὸν περιορισμὸ της ἀγορᾶς με στόχο τὸν ἔλεγχο τῶν οἰκονομικῶν ἀνισοτήτων και τὴ διατήρηση της κοινωνικής συνοχῆς, πού ἦταν τὸ κύριο μέλημα τοῦ ἔθνικοῦ κράτους πρόνοιας στὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς διαμορφώθηκαν στη Γαλλία παράλληλα με την ἀνάπτυξη της νέας έκδοχῆς γιὰ τὴ Γαλλική 'Επανάσταση και ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις θεωρητικὲς ἐπεξεργασίες τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ στὲς ἀγγλοσαξωνικὲς χώρες. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς δὲν στηρίζονται σέ ολοκληρωμένους θεωρητικὲς κατασκευὲς και ἐπιβλήθηκαν με ἀποσπασματικὲς παρεμβάσεις στην καθημερινή συζήτηση τρεχόντων οἰκονομικῶν και κοινωνικῶν προβλημάτων, μέσα ἀπὸ κείμενα μαχητικά, ἀν και συχνὰ ἐφήμερα, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τοῦ ἐπικαιροῦ χαρακτήρα τους και της βιαστικής συγγραφῆς τους. Οἱ δοκιμιογράφοι δὲν εἶναι μόνο πανεπιστημιακοί, ἀλλὰ και πολιτικοί, ἐπιχειρηματίες και δημοσιογράφοι, πού συνεχίζουν μία γαλλική, ἀκριβέστερα παρισινή, παράδοση τοῦ τρόπου παρέμβασης τῶν φορέων της πολιτικῆς, οἰκονομικῆς και πνευματικῆς ἐξουσίας στὲς δημόσιες συζητήσεις. Στὰ κείμενα αὐτά, ή κριτική της κοινωνικῆς πολιτικῆς και τῶν ἔθνικῶν κρατῶν, βασίζεται στην ὑποτιθέμενη ἀποτυχία τους νὰ ἐπιτύχουν την κοινωνική ισότητα, πού μόνο ή παραίτηση ἀπὸ την ἐσκεμμένη ἐπιδίωξή της μπορεί νὰ την ὑλοποιήσει.

'Η ἐπιχειρηματολογία αὐτή ἀποτελεῖ τὴ μεταφορά στὸ ἐπίπεδο της οἰκονομικῆς και της κοινωνικῆς πολιτικῆς της διαλεκτικῆς της κριτικῆς τῶν πολιτικῶν κομμάτων και τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπὸ την ἀντικοινοβουλευτική δεξιὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, σύμφωνα με την ὁποία ὁ κοινοβουλευτισμὸς δὲν ἔφερε

47. F. Furet, *Penser...*, 29.

τήν πολιτική ισότητα που επαγγέλετο και μόνο ή κατάργησή του καθώς και ή κατάργηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μπορεί να φέρει την ουσιαστική και όχι την τυπική πολιτική ισότητα. Όρισμένοι μάλιστα από τους σύγχρονους συγγραφείς χρησιμοποιούν τους ίδιους όρους με τον Κοσέν και τους πολιτειολόγους της εποχής του. Η κεντρική κατηγορία π.χ. του Alain Mine, ή «*machine égalitaire*»⁴⁸ —ό εξισωτικός μηχανισμός— αναφέρεται άμεσα στη *Machine* του Κοσέν και στο *Machinisme* του Όστρογκόρσκι. Αυτοί οι κοινωνιολογικοί προβληματισμοί διατυπώνονται παράλληλα, αλλά όχι ανεξάρτητα από τις ερμηνευτικές αναζητήσεις των ιστορικών. Σε όρισμένες περιπτώσεις μάλιστα υπάρχουν και οργανωτικές διασυνδέσεις όπως στα πλαίσια του ιδρύματος Saint Simon. Η ιστορική διάσταση υπάρχει στις περισσότερες κοινωνικοοικονομικές πραγματίες και στις πιο φιλόδοξες από θεωρητική άποψη ενσωματώνονται οι βασικές συνιστώσες της νέας ιστορικής έκδοχης⁴⁹. Η άλλη-λεπίδραση των κοινωνιολογικών και οικονομολογικών αναλύσεων με τις ιστορικές είναι έκδηλη σε ένα τελευταίο δοκίμιο του Φυρέ με τίτλο «*La France unie*»⁵⁰, που δημοσιεύθηκε σε συλλογικό τόμο της σειράς «*liberté de l'esprit*», της ίδιας που ίδρυσε και διηύθυνε ο Ρεϊμόν Άρὸν στα πλαίσια μίας αντιμαρξιστικής στρατηγικής στην περίοδο του ψυχρού πολέμου και στην οποία δημοσιεύθηκε το πρώτο βιβλίο του Ταλμόν. Στον πρόλογο του βιβλίου σημειώνονται τα εξής: «Ας μη παίζουμε με τις λέξεις: από τώρα ή διακοσαστηρίδα του 1789 μάς φαίνεται σαν το σάβανο μιᾶς παράδοσης. Όποσδήποτε θα συμπέσει με την εξέλιξη των χαρακτηριστικών που είχε κληρονομήσει ή γαλλική πολιτική από αυτό [το 1789]. Αν σύμφωνα με τον Μισλὲ ή ιστορία είναι ή όλικη

48. A. Mine, *La machine égalitaire*, Παρίσι 1987. Ο Alain Mine αποτελεί ένα χαρακτηριστικό εκπρόσωπο των παρισινών συγγραφέων φυλλαδίων (pamphlets), εφημερών δηλαδή μαχητικών κειμένων. Όστερα από εξαιρετικές σπουδές στο γαλλικό σύστημα των Μεγάλων Σχολών (Ingénieur civil des Mines, Sciences - Po και ENA), εντάχθηκε ως ανώτερο στέλεχος στη δημόσια διοίκηση και πρωτόεγινε γνωστός όταν συνυπέγραψε με τον Simon Nora το 1978 την έκθεση για τις κοινωνικές συνέπειες της πληροφορικής. Τὸν ἐπόμενον χρόνο ἐγκατέλειψε τὴν δημόσια ὑπηρεσία καὶ ἄρχισε μιὰ νέα σταδιοδρομία στὶς μεγάλες ἐπιχειρήσεις. Ἀπὸ τὸ 1986 εἶναι γενικὸς διευθυντὴς τῆς Cerus, τῆς γαλλικῆς ἐταιρίας χαρτοφυλακίου τοῦ ὁμίλου de Benedetti (Ὁλιβέτι), ἐνῶ συμμετέχει καὶ στὴ χάραξη τῆς διεθνούς στρατηγικῆς τοῦ ὁμίλου. Εἶναι ἐπίσης πρόεδρος τῆς Ἑταιρίας Ἀναγνωστῶν τῆς ἐφημερίδας *Le Monde*, ποὺ συστήθηκε πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια γιὰ νὰ στηρίξει οἰκονομικὰ καὶ ἠθικὰ τὴ γνωστὴ ἐφημερίδα. Ἀπὸ τὸ 1982 δημοσιεύει ἕνα βιβλίο κάθε δύο χρόνια ἢ καμιά φορά καὶ συχνότερα γύρω ἀπὸ θέματα σχετικὰ μὲ τὸ κράτος-πρόνοια καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνότητα: *L'après-crise est commencée* (1982), *L'avenir en face* (1984), *Le syndrome finlandais* (1986), *La machine égalitaire* (1987), *La grande illusion* (1989) τὸ ὁποῖο ἔτυχε βιβλιοπαρουσίασης ἀπὸ τὸν Φυρέ στὸ φῶλλο τῆς 20.1.1989 τῆς ἐφημερίδας *Le Monde*, *L'argent fou* (1990).

49. P. Rosanvallon, *Le Moment Guizot*, Παρίσι 1985, τοῦ ἰδίου *Le libéralisme économique. Histoire de l'idée du marché*, Παρίσι 1989, καθὼς καὶ *L'Etat en France de 1789 à nos jours*, Παρίσι 1990.

50. F. Furet, J. Juillard καὶ P. Rosanvallon, *La République du centre*, Παρίσι 1988.

ανάσταση τοῦ παρελθόντος, οἱ ἐπέτειοι συνιστοῦν τὸν ἐνταφιασμό του. Ποτὲ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἰδρυτῶν τῆς Γ' Δημοκρατίας τῶν Φερύ, Γαμβέτα, Βαλντέκ-Ρουσώ κλπ. δὲν εἶχε γίνεи τόσος λόγος γιὰ τὴ Δημοκρατία [République]. Ἡ Γ' Δημοκρατία μᾶς παραπέμπει στὴν πρώτη, ποὺ βρίσκεται ἐκεῖ γιὰ νὰ μᾶς παρηγορήσει γιὰ τὴν κατάρρευση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀς τολμήσουμε νὰ διασχίσουμε τὸ πεδίο τῶν ἐρειπίων σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση: ἡ ἰδέα τῆς ἀριστερᾶς, ἡ ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας [république] ἀποβίωσαν ταυτόχρονα»⁵¹. Ἡ πρόταση τῆς συγγραφικῆς τριάδας τοῦ τόμου εἶναι νὰ ἀντικατασταθοῦν αὐτὲς οἱ ἰδέες μὲ τὴν ἰδέα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν πολυκεντρικὴ κυριαρχία, ὑπερεθνικὴ καὶ περιφερειακὴ, στὰ πλαίσια τῆς ἐνωμένης Εὐρώπης.

Ἡ ἄμεση πολιτικὴ διάσταση τῆς συζήτησης ἀνάμεσα στοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους κοινωνικοὺς ἐπιστήμονες γιὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ σύγχρονο κράτος ἐξηγεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τὴ θεωρητικὴ ἀπορία στὴν ὁποία ἔχει περιέλθει ἡ ἄλλοτε κυρίαρχη «μαρξιστικὴ κοινὴ». Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ εἶχε προσφέρει τὴν ἱστορικὴ νομιμοποίηση τῆς πράξης τῶν πολιτικῶν συνιστωσῶν τῆς εὐρείας δημοκρατικῆς παράταξης — ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες στὴ δεξιὰ πλευρὰ ὡς τοὺς κομμουνιστὲς στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ φάσματος. Στὰ πλαίσια τῆς παράταξης αὐτῆς ὑπῆρξαν σημαντικὲς ἀνακατατάξεις μὲ τὴν ἐξαφάνιση ὁρισμένων πολιτικῶν σχηματισμῶν, τὴν παρακμὴ ἄλλων καὶ τὴν ἐνδυνάμωση νέων, μὲ διαφορετικὲς ἰδεολογικὲς ἀναφορὲς πλησιέστερες πρὸς τὸν νεοφιλελευθερισμό, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ «μαρξιστικὴ κοινὴ» νὰ μὴν ἔχει πλέον ἰσχυρὸ πολιτικὸ ἀποδέκτη. Ἐξ ἄλλου ὅσοι ἐξακολουθοῦν νὰ τὴν ὑποστηρίζουν ἀποφεύγουν νὰ τὴν προβάλλουν στὸ σύνολό της. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη ἢ δὲν βλέπουν τὴ χρησιμότητα νὰ ἐπεξεργασθοῦν μιὰ συνολικὴ ἀναθεωρημένη ἐκδοχή. Δὲν τοὺς μένει παρὰ νὰ ἀποδυθοῦν σὲ μάχες ὀπισθοφυλακῶν περιμένοντας καλύτερες μέρες. Ἡ τάση αὐτὴ εἶναι ἐμφανὴς στὸ ἔργο τοῦ διαδόχου τοῦ Σομποῦλ στὴ Σορβόννη, τοῦ Michel Vovelle, ποὺ περιορίζεται πρὸς τὸ παρὸν σὲ τοπικὲς ἐκσυγχρονιστικὲς ἐπεμβάσεις, ἐφαρμόζοντας, σὲ περιφερειακὰ θέματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζει ἱστορία τῶν νοοτροπιῶν μὲ κοινωνικὴ ἀναφορά⁵². Σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορίαν ἀνήκει ἡ μελέτη του γιὰ τὴ σταδιοδρομία τοῦ ἐλάσσονος ποιητῆ Théodore Desorgues, ἀπόγονου μιᾶς ἀστικῆς οἰκογένειας τῆς ἐπαρχίας, ποὺ στὶς παραμονὲς τῆς Ἐπανάστασης ἐξαγόρασε ἕνα τίτλο ὑπηρεσιακῆς εὐγένειας [noblesse de robe]⁵³. Συντάκτης τῶν ἑμμετρῶν κειμένων τῶν τελετῶν τῆς Ἐπιτροπῆς Κοινῆς Σωτηρίας, συντάκτης τοῦ ὕμνου στὸ Ἀνώτατο Ὄν, καταλήγει ἐπὶ τῆς ὑπα-

51. ὁ.π., 10.

52. M. Vovelle, *Idéologies et Mentalités*, Παρίσι 1982, 17.

53. M. Vovelle, *Théodore Desorgues ou la Désorganisation*, Παρίσι 1985.

τείας του Ναπολέοντα Βοναπάρτη στο ψυχιατρικό άσυλο του Σαραντόν. 'Η μελέτη του Βοβέλ κινείται σε τρία επίπεδα: Σε ένα πρώτο επίπεδο ασχολείται με την άνοδο, στη διάρκεια περισσότερων γενεών, μιᾶς αγροτικής οικογένειας πρώτα στην κατηγορία των εϋπορων άστων της έπαρχίας και τέλος στις παρυφές της μικρής ευγένειας. Με τὰ αντικειμενικά όρια αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς άνόδου έρμηνεύει τήν προσχώρηση του Ντεσόργκ στην 'Επανάσταση και τή μετοικεσία του στην πρωτεύουσα. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, παρουσιάζεται ή αντιμετώπιση από τὸ καθεστὼς του Ναπολέοντα, ἀλλὰ και από τὸν κοινωνικό περίγυρο του ποιητῆ, του πολιτικού του αντικονφορμισμού σὰν συμπτώματος παθολογικῆς ψυχολογίας. Τέλος στο τρίτο δείχνει πὼς ή καταδίκη τῆς πολιτικῆς του Ροβεσπιέρου συνεπέφερε τήν αποσιώπηση από τὸς μεταγενέστερους του ποιητῆ, πὸν τὸν ὑπηρετῆσε. 'Η δεύτερη μελέτη αὐτῆς τῆς κατηγορίας, πὸν συνέγραψε ὁ Βοβέλ, ἀφορᾷ τὶς σχέσεις 'Εκκλησίας και 'Επανάστασης, θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ ἱστορικός εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδιος, ἐξ αἰτίας τῶν μελετῶν του γιὰ τήν ὑποχώρηση του θρησκευτικοῦ αἰσθήματος στη διάρκεια του 18ου αἰώ-
να⁵⁴. 'Εντάσσει ἔτσι τήν προοπτικὴ τῆς μακρᾶς διάρκειας τῆς κίνησης τῶν ἰδεῶν και τῆς μεταλλαγῆς τῶν νοοτροπιῶν ἓνα σημαντικό ζήτημα τῆς ἐπαναστατικῆς συγκυρίας.

'Ενα ρεῦμα κριτικό ἀπέναντι στη νέα ἐκδοχή, πὸν ταυτόχρονα ὁμως διαφοροποιεῖται ἀπὸ τή «μαρξιστικὴ κοινή», συγκροτεῖται γύρω ἀπὸ τὸν Francois Dosse, συγγραφέα μιᾶς κριτικῆς μελέτης τῆς «νέας ἱστορίας»⁵⁵, καθὼς και γύρω ἀπὸ τή σύνταξη του περιοδικοῦ *Espaces Temps*. 'Ο Φ. Ντὸς ἐντοπίζει τήν παράδοση τῆς ἄρνησης τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης, τῆς ὁποίας συνεχιστῆς εἶναι ὁ Φυρέ, και σταματᾷ ἰδιαίτερα σὶς σχέσεις του με τὸ ἔργο του Τοκβίλ, του 'Αρόν και τῆς Χάνα 'Αρεντ⁵⁶. Οἱ ἐπισημάνσεις και ή κριτικὴ του Ντὸς και τῶν συνεργατῶν του ἀποτελοῦν τή μοναδικὴ ἀπόπειρα ἱστοριοποίησης τῆς σημερινῆς θεωρητικῆς συζήτησης ἀνάμεσα στοὺς ἱστορικούς τῆς 'Επανάστασης, δὲν συγκροτοῦν ὁμως μία νέα ἐρμηνεία του ἀρχικοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου. 'Η ἀπορία τῆς μαρξιστικῆς ἱστοριογραφίας τῆς 'Επανάστασης φαίνεται και στο βιβλίο του Καναδοῦ Georges Comninel⁵⁷, πὸν ἀποδέχεται τὶς ἀναθεωρήσεις τῆς νέας ἐκδοχῆς και προσπαθεῖ νὰ διασώσει τή μαρξιστικὴ προσέγγιση, ὑποβάλλοντας σὲ μαρξιστικὴ κριτικὴ τὶς ἀπόψεις του Μάρξ γιὰ τὸν ἀστικό, ταξικό χαρακτήρα τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης. 'Ο Κομινέλ συμφωνεῖ με τὸν Κόμ-

54. M. Vovelle, *La révolution contre l'église. De la raison à l'être suprême*, Βρυξέλλες 1988. Βλ. του ἰδίου, *Piété baroque et déchristianisation*, Παρίσι 1973.

55. F. Dosse, *L'histoire en miettes*, Παρίσι 1987.

56. F. Dosse, «La triade liberale», *Espaces Temps*, ἀρ. 38/39 (1988), 83-88.

57. G. Comninel, *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*, Λονδίνο 1987. Βλ. και τὸν πρόλογο στη δεύτερη ἔκδοση του G. A. Williams, *Artisans and Sansculottes*, Λονδίνο 1989.

παν ότι ή 'Επανάσταση δέν ήταν άστική, έξακολουθεί όμως νά τή θεωρεί ταξική σύγκρουση, πού διεξήχθη όχι ανάμεσα σέ δύο τάξεις, αλλά στο έσωτερικό μιās τάξης. Σέ αυτό τó συμπέρασμα οδηγείται από τή διαπίστωση ότι ή άναπαραγωγή τοῦ συντριπτικά μεγαλύτερου τμήματος τοῦ γαλλικοῦ άστισμοῦ δέν βασίζεται στην άμεση έκμετάλλευση τῶν μισθωτῶν τῶν πόλεων καί τῆς ύπαίθρου, αλλά στην άπόσπαση τοῦ πλεονάσματος μέσω τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ: «'Η Γαλλική 'Επανάσταση ὑπῆρξε κυρίως μία ένδοαστική σύγκρουση μέ άντικείμενο βασικές πολιτικές σχέσεις, πού ταυτόχρονα άφοροῦσαν σχέσεις άπόσπασης πλεονάσματος. 'Υπῆρξε ένα έμφύλιος πόλεμος στο έσωτερικό τῆς άρχουσας τάξης μέ άντικείμενο βασικά ζητήματα έξουσίας καί άπόσπασης πλεονάσματος. 'Η πάλι έστιάσθηκε πάνω στη φύση τοῦ κράτους, δίνοντας έτσι στη σύγκρουση τήν ειδική πολιτική της μορφή, γιατί τά θεμελιακά κοινωνικά συμφέροντα πού διακυβεύονταν, συνδέονταν άμεσα μέ κρατικές σχέσεις. 'Ενώ οί ιδιωτικές σχέσεις προσόδου άποτελοῦσαν τή βάση τῆς ταξικῆς έκμετάλλευσης, τά κρατικά αξιώματα κατεῖχαν ένα ρόλο κλειδί. 'Ηταν έξαιρετικά σημαντικά γιά τή διατήρηση τοῦ πλούτου τῆς άριστοκρατίας, ουσιαστικά γιά κάθε έλπίδα προαγωγῆς τῆς μικρῆς εὐγένειας καί ταυτόχρονα άποτελοῦσαν τή βάση τῶν περισσότερων άστικῶν σταδιοδρομιῶν»⁵⁸.

Οί άναφορές στίς συζητήσεις αὐτές δείχνουν ότι ή κατασκευή τοῦ διλήμματος ανάμεσα στην έλευθερία καί τήν ισότητα δέν άποτελεῖ μιὰ άφηρημένη θεωρητική έπιλογή τῶν ιστορικῶν έστω καί μέσα στα πλαίσια ενός πολιτικοῦ παιχνιδιοῦ. Συνεπάγεται καί όρισμένες τοποθετήσεις άπέναντι σέ μεγάλα κοινωνικά προβλήματα πού αντιμετωπίζει ή σημερινή Γαλλία καί ό κόσμος. Τί σημαίνει ή έλευθερία γιά τά εκατομμύρια τῶν ξένων έργατῶν στη Γαλλία, τῆς σημαντικῆς αὐτῆς μερίδας παραγωγῆς τοῦ εθνικοῦ πλούτου όταν δέν ἀπολαμβάνουν τήν ίσονομία; Τί σημαίνει ή έλευθερία καί ή ίσονομία όχι γιά τοὺς δύο Γάλλους στοὺς τρεῖς, αλλά γιά τó ένα τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ πού περιθωριοποιεῖται κοινωνικά εξ αίτίας τῆς πραγματικῆς ανισότητας; Τί σημαίνει έλευθερία καί ίσονομία γιά μιὰ μειονότητα τῶν κατοίκων τοῦ πλανήτη, όταν τή στεροῦνται οί περισσότεροι από τοὺς ανθρώπους; Εἶναι δυνατή ή διατήρηση τῆς πολιτικῆς έλευθερίας καί ίσονομίας στίς χώρες τῆς 'Ανατολικῆς Εὐρώπης, όταν ό έκσυγχρονισμός τοῦ παραγωγικοῦ τους δυναμικοῦ, πράγμα πού οὕτως ἢ άλλως σημαίνει συμπίεση τῆς κατανάλωσης, ἐπιχειρεῖται μέ μηχανισμούς οί όποιοί έχουν τήν ἐγγενή τάση νά αὐξάνουν τίς οικονομικές ανισότητες; Μπροστά σ' αὐτό τó σκληρό, ότι ἐμφανίζεται σάν ό θρίαμβος τῆς νέας αντίληψης τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης, ή ὑποβάθμιση καί ή άποσιώπηση τοῦ αἰτήματος τῆς ισότητας, μπορεῖ νά μὴ εἶναι τίποτα άλλο, παρά ό άγωνιώδης έξορκισμός τῆς πραγματικότητας τῶν κοινωνικῶν αντιθέσεων.

58. G. Comninel, *ό.π.*, 200.